

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1922

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE
1922

AF JELLING SOGNS HISTORIE

AF LÆRER J. HELTOFT, JELLING

1. Kongevejen og Høvdingsborg.

I Nærheden af eller igennem Jelling gik i gamle Dage tre betydningsfulde Veje.

2¹/₂ km vest for Jelling ligger endnu den gamle Viborgvej, som fra Kolding førte over Ammitsbøl, Ødsted, Bredsten, Jelling Hede, Harresø o. s. v. til Viborg.

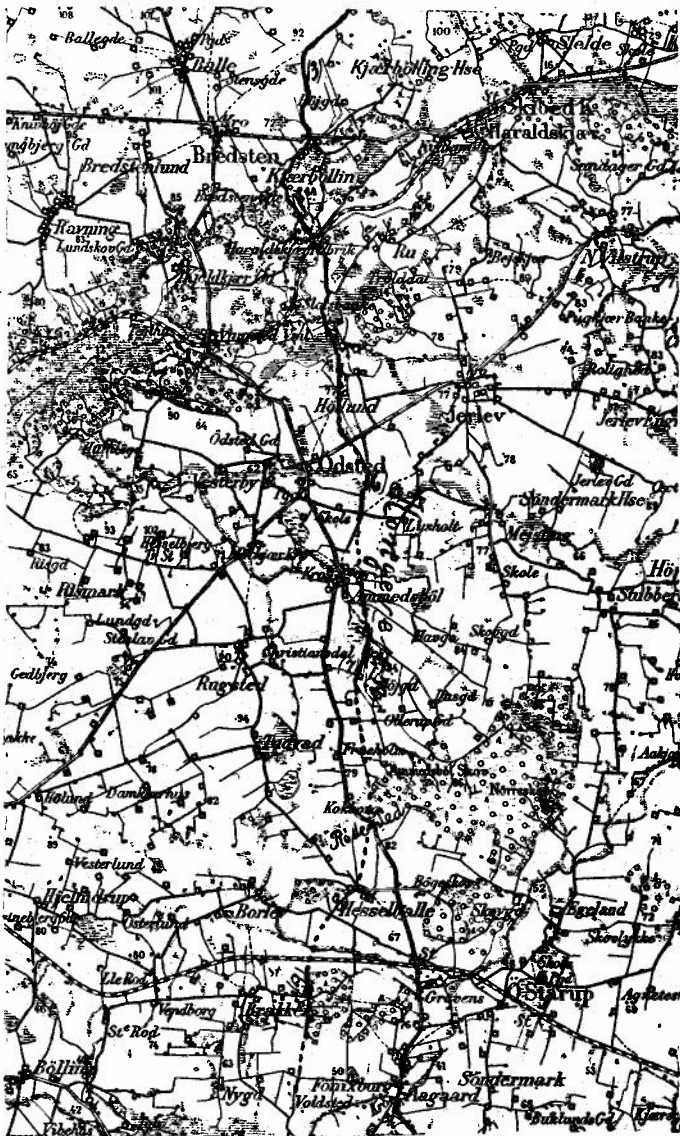
Paa Jelling Hede skar den en anden gammel Vej, Ribervejen, som forbandt Ribe og Skanderborg. Ifølge Værkfører Bruns Undersøgelser¹⁾ har Ribervejen gaaet gennem Jelling, og Krydsningsstedet har da ligget 2¹/₂ km i Vest for Jelling.

Denne Artikel omhandler den tredie af de betydningsfulde Jellingveje, Kongevejen, som førte fra Jelling til Nygaard. Derfra havde den Fortsættelse til Kolding og Haderslev.

— — —
I det sekstende Aarhundrede tabte Ribervejen sin Betydning som Forbindelse mellem Skanderborg og Ribe. Koldinghus afløste Riberhus, og Kongerejserne gik især mellem Kolding og Skanderborg. Frederik II boede ofte paa sin Gaard Nygaard i Starup Sogn nord for Kolding. Naar han fra Nygaard vilde til Skanderborg, maatte han med Alfarvejen over Bredsten til Jelling Hede og derfra med Ribervejen.

Kortet vil vise, at dette var en Omvej.

¹⁾ Se Side 97.

Kongevejen fra Sæskovdal til Nygaard.

1587 er imidlertid den før omtalte Vej fra Nygaard til Jelling anlagt.

8. Oktober 1585 fik Lensmanden paa Koldinghus, Caspar Markdanner, et kongeligt Brev af følgende Indhold: Da Kongen har aftalt med Albret Friis paa Riberhus at maatte lægge en Bro ved hans Gaard Harritzkie over den Aa, der løber oven for hans Gaard, for at kunne skyde Genvej mellem Koldinghus og Skanderborg, befales det Caspar Markdanner med det første at lade Broen lave paa det Sted, Albret Friis anviser, og forsyne den med en Vindebro, der kan hejses op og ned, sætte Laas derfor og anskaffe to Nøgler til Laasen, hvoraf han selv skal opbevare den ene og levere Albret Friis den anden; Broen skal tilslaaes, saa ingen kan komme derover uden Kongen og dem, som han tillader det.¹⁾

9. Oktober 1587 udstedes et aabent Brev angaaende den Vej, Kongen har ladet lave mellem Nygaard og Jelling: Kongen har bragt i Erfaring, at nogle understaa sig til at rejse ad den, ja, endog at opslaa Laasene for de Slagbomme og Led, som er anbragte paa den. For at den med Tiden ikke skal blive daarligere end den gamle, forbyder Kongen alle at køre ad den ny Vej med Heste og Vogne. Enhver, som gribes i at overtræde Forbudet, vil blive straffet strengeligen.²⁾

Af det første Brev ser vi, at Vejen ikke var anlagt 1585, af det andet, at den 1587 havde været i Brug i nogen Tid. Den er altsaa anlagt 1586.

Brevene fortæller os endvidere, at Vejen var en Genvej. Det maa være i Forhold til Viborgvejen, der førte Skanderborg-Rejsende for langt mod Vest.

Forøvrigt hænger Anlægget af denne Vej ogsaa sammen med, at Frederik II fra 1573—83 udkøbte alle

¹⁾ og ²⁾ Kancelliets Brevbøger.

Herremænd i flere Herreder omkring Vejle og Kolding for der at faa en Vildtbane.¹⁾ Der maatte da indrettes bedre Veje mellem de Steder, hvor han i disse Egne særlig yndede at tage Ophold.

En tredie Aarsag til Anlægget af den ny Vej var, at Viborgvejen var i Forfald. I Teksten til Brevet af 9. Oktober 1587 betegnes den som »arg«.

Ogsaa andre Steder havde Kongen sine egne Veje. Der var en Kongevej mellem Nygaard og Koldinghus og mellem Kolding og Haderslev.²⁾

Kun Kongen og hvem, han gav Tilladelse dertil, maatte bruge disse Veje.

En Kusk, som 1616 havde overtraadt Forbudet, sad i lang Tid fængslet i Koldinghus Fængselstaarn.³⁾

Ved Undersøgelserne af Kongevejens Løb mellem Jelling og Nygaard kan Joh. Meiers »Kort over Tørrild Herred 1660«⁴⁾ samt Lensregnskaberne 1616—17 give de første Holdepunkter.

Vejens nordlige Del er afsat paa Kortet fra 1660. Fra Jelling er den sydpaa gaaet øst om Faarup Sø, over Vester Hornstrup og Kjærbølling til Vejle Aa. Broen over denne er afsat med Betegnelsen »Königsbro«, hvilket fortæller os, hvad Navnet blev paa den Bro, som omtales i Brevet til Caspar Markdanner.

I Præsteindberetningen for Bredsten Sogn 1638 staar: »Neden for Byen løber en stor aae, kaldes Skibet aae, som løber under Kongens brov samedstedz, oc ligger en hues her ved brouen, kaldes Roden«.

Dermed har vi ogsaa faaet at vide, hvor Broen blev lagt: Hvor nu det saakaldte »Familiehus« ligger — ca. 250 Meter nord for Haraldskjær Fabrik, men i Bred-

¹⁾ O. Nielsen: Herregaarde i Koldingegnen (Jyske Saml. VII). — ²⁾ Den nuværende Landevej mellem Kolding og Haderslev skal være Kongevejen, Alfurvejen gik østligere, over Aller. — ³⁾ P. Eliassen: Kolding. — ⁴⁾ Gl. kgl. Samlinger Nr. 713 i det kgl. Bibliotek.

sten Sogn — laa for 50 Aar siden en Ejendom, som hed Rodinghus.

At Broen har været i Nærheden af, hvor nu Fabrikken ligger, bekræftes ogsaa af de førnævnte Lensregnskaber, som nævner en »Bro over Kjærbølling Aa paa Kongens Vej, naar han rejser mellem Koldinghus og Skanderborg«.

Vejle eller Skibet Aa kaldes her Kjærbølling Aa. Men dette Navn kan kun forsvares ved Fabrikken, idet Kjærbølling Marker og Skove her strækker sig helt ned til Aaen.

Udgiftsbilag 165 til Lensregnskaberne 1616—17 nævner yderligere nogle Slagbomme ved Kongevejen: Een paa Ammitsbøl Mark og een ved Hesselballe By! Og dermed har vi Kongevejens Retning fra Kongebroen til Nygaard, som dengang laa 1 km sydvest for det nuværende Nygaard.

Følgende Navne angiver altsaa Kongevejens Retning i sin Helhed: Jelling, Vester Hornstrup, Kjærbølling, Haraldskjær Fabrik, Ammitsbøl Mark, Hesselballe, Nygaard.

Vi vil derefter følge denne Retning fra Jelling til Nygaard og undersøge, om der i Terrænet, i Folks Bevidsthed eller i Historien endnu findes Mindelser om Kongevejen.

Jelling Sogn: Langs den stejle Skovvej fra Skovdallund Skole ses 2—3 parallelt løbende gamle Hjulspor. De er utvivlsomt Rester af Kongevejen. Det har været besværligt at komme op ad den stejle Banke, og det er forstaaeligt, at Huset ved Foden af den fik Navnet »Bilidt«.

Iøvrigt gaar den nuværende Vej fra Skovdallund til Jelling hovedsagelig som Kongevejen. Men denne førte direkte ind i Jelling By. Omtrent hvor Anders Laur-

sens Gaard nu ligger, drejede den til højre og førte ind i Byen lige over for Gorms Høj.

Det er den Vej, som nævnes i Kronens Skøder I for 4. April 1634, hvor der staar om Kirkeskoven Gresdal, at den »strækker sig vest paa fra den Vej, som løber fra Faarup Sø til Jelling«.

Paa Kristian Hansens Mark i Hornstrup ligger et Vejstykke, der nu benyttes som Markvej; men det er gammelt, det skal egentlig være 12 Alen bredt, og det kan ikke nedlægges, uden alle Lodsejere er enige derom. Naar dertil kommer, at Vejstykkets Forlængelse vil ramme Kjærbølling, er der Grund til at antage, at vi her har et Stykke af Kongevejen.

Bredsten Sogn: Om den saakaldte »Søskovdalvej« nord for Kjærbølling kan siges akkurat det samme som om Vejstykket i Hornstrup. Søskovdalvejens Fortsættelse i Syd fører ind i Kjærbølling By.

Umiddelbart syd for denne kan man følge Kongevejen ned til Aæn. Inde i Skoven ligger den endnu flere Steder i sin Oprindelighed med Volde paa begge Sider. Stien fra Haraldskjær Fabrik til Bredsten følger den et kort Stykke.

Ved Haraldskjær Fabrik — og kun der — har jeg kunnet konstatere, at Navnet »Kongevej« endnu lever i Folks Bevidsthed. En Mand fortalte mig, at han havde hørt enkelte gamle kalde Vejen inde i Skoven »Kongevejen«.

Skibet Sogn: En Forlængelse af Kongevejen i Kjærbølling Skov vil syd for Aæn ramme Vejen fra Fabrikken, hvor den i ret skarpt Sving drejer op mod Høllund. Kongevejen har derfor ikke haft dette Sving, og man kan altsaa konstatere, at Kongebroen har været faa Meter vest for Fabrikken — omtrent lige over for Stationen »Haraldskjær F.«

Broen kom ikke til at ligge »ved hans Gaard Harritzkie«, men dog paa Haraldskjærs Grund — i en lige Linie fra Nygaard til Jelling.

Ødsted Sogn: Kongevejen gik over Høllund. »Jægergaarden« i Høllund var Samlingssted for Jægerne, naar Kongen holdt Jagter der i Egnen. At den nuværende Vej til Høllund hovedsagelig gaar som Kongevejen, er der ingen Tvivl om. De store Bakke-, Mose- og Engdrag paa begge Sider af den forbyder andre Retninger.

Umiddelbart syd for Byen er den forsvundet. Men Gaardejer Hjort, Høllund, har i flere Aar kunnet spore den paa sin Mark. Hverken Græs, Roer eller Korn vilde rigtig vokse, hvor Vejen havde været. Den punkterede Linie paa Kortet syd for Høllund er afsat efter Hr. Hjorts Angivelse.

Syd for Landevejen Vejle—Egtved møder vi straks Vejen igen, og man kan nu følge den helt ned til Ammitsbøl By. — »Den gamle Landevej« eller »Viborgvejen«¹⁾ kalder Folk den.

Overkørselen eller Broen over Aaen maa have været lidt øst for Ammitsbøl By, da Vejen ifølge Lensregnskaberne gik over Ammitsbøl Mark. Her er den nu vanskelig at efterspore. Maaske er »Skovvejen«, som er meget gammel og som skal holdes i en betydelig Bredde, en Rest af den.

Paa Grænsen mellem Ødsted og Starup Sogne har Kongevejen krydset Viborgvejen. I det følgende skal fremsættes et — som jeg synes — afgørende og interessant Bevis for, at Krydsningsstedet har været i Vejsvinget syd for Kokborg.

¹⁾ Svenskekrigen under Kristian IV gjorde det vistnok af med »Kongevejen«. Militæret benyttede den, hvilket medførte, at civile gjorde ligesaa. Beboerne i de Sogne, den gik igennem, brugte den som Vej til Viborg. nogle, fordi den var nærmere, andre, fordi den var bedre end den gamle Viborgvej.

Hovedlandevejen fra Kolding følger i Ødsted Sogns sydlige Del omtrent den gamle Viborgvej. Dette er i al Fald Tilfældet syd for Gaarden Kokborg. Her kaldes et bestemt Sted af Vejen — ved en Drejning, som let kan ses paa Kortet — »Røde-Led«. For Nutidsfolk i Ammitsbøl og Hesselballe er dette Navn uforstaaeligt. Med Kendskab til Kongevejens Historie bliver det imidlertid forklarligt. Der var jo Slagbomme og Led ved Vejen. Ved de to Vejes Skæring maatte der være et Led for at hindre Folk i at køre fra Viborgvejen ind paa Kongevejen. Og Ledet har været malet med Kongens Farver og er blevet kaldt Røde-Led. Kongevejen og Ledet forsvandt; men Navnet hænger endnu ved Stedet.

Som Bevis for Rigtigheden at denne Forklaring tjener følgende: Paa Bykortet over Hesselballe ser man, at Agrene umiddelbart syd for nævnte Sted hed *Kongeledsagre!* Røde-Led er altsaa Konge-Led!

Syd for Kongeledsagre laa Kongevejsagre, og dermed er vi ad Kongevejen ført til Hesselballe i *Starup Sogn*.

Mellem Hesselballe og Brakker har der i mange Aar ikke været ret meget Samkvem. Skulde Bønderne fra Hesselballe til Kolding, kørte de ad Landevejen. Engdraget med Aaen var for besværlig for Samfærdselen. Derfor er Kongevejen mellem disse Byer forlængst forsvunden.

»Overkobbelvej« syd for Hesselballe har maaske været en Del af den. Større Interesse har dog den gamle, brede, inddigede Vej i den vestlige Udkant af Brakker Skov. Den ligger i en lige Linie fra det gamle Nygaard til Hesselballe og er utvivlsomt den sydligste Rest af Kongevejen.

I Poul Lindholms Bog om Starup Sogn er i en Fodnote Side 19 anført, at gamle Folk i Sognet har

kunnet fortælle om Kongevejens Løb mellem Nygaard og Hesselballe. De kaldte den »Hovvejen«.

I Frederik V's danske Atlas findes et Kort over Lejren ved Almind. Det er gengivet i P. Eliassens Bog om Kolding Side 162. Man ser Kongevejen fra Nygaard til Kolding samt et lille Stykke af Kongevejen mod Nord. Og Retningen efter Brakker og Hesselballe er tydelig nok.

Paa Kortene Side 99 og 103 ser man følgende Veje: Vejen fra Skovdal til Jelling (1), Markvejen i Hornstrup (2), Søskovdalvejen (3), Vejen fra Kjærbølling til Kongebroen (4), Høllundvejen (5), »Den gamle Landevej« (6), Skovvejen (7), Overkobbelvej (8), »Hovvejen« i Brakker Skov (9).

— — —

Bønderne maatte gøre Vognægter ad Kongevejen, og det var de ikke vant til. Jellingmændene klagede over, at de skulde køre ud over Tørrild Herreds Grænse til Vindelev, som laa i Nørvang Herred. Vindelevbønderne gjorde gældende, at de ikke kunde gøre Ægter, da de kun var 7 og derimellem en Herredsfoged og en Sandemand, som ifølge deres Stilling var fritaget for Ægt.

Den 3. December 1593 befalede Kongen, at Kronens Bønder over al Tyrild Herred skulde skiftes med Vindelevbønderne til at fremføre de rejsende til Nim, hvor der saa var Vognskifte. Der udnævntes en Foged, som skulde have Tilsyn med, at Vognægten gik »lidelig og ret til«.

Kongerejserne var ogsaa før 1586 gaaet over Jelling. Den 1. Febr. 1583 kom Fr. II fra Rask til Jelling. Næste Dag drog han til Vilstrup. Den 1. Maj 1584 rejste han fra Nygaard til Nim. Han gjorde da et Ophold i Kollerup Skov, hvor han »aad med sin Soffy

og to af sine Døtre«. (For hundrede Aar siden gik Kollerup Skov helt hen til Ribervejen.)

Efter 1586 var det ikke nødvendigt at benytte en Skov som Hvilested. Foruden sin egen Vej fik Kongen nemlig ogsaa sit eget Herberge: et to Loft højt Hus i Jelling Præstegaard. Det fik Navnet »Høvdingsborg«.

Kongen, Dronningen og andre fornemme Personer gjorde nu ofte Ophold i Jelling. 19. Marts 1587 rejste Kongen fra Rask til Nygaard, men Dronningen og Børnene overnattede i Jelling og rejste næste Dag til Kolding. 12. Juli 1587 overnattede Kongen, Dronningen og de to ældste Døtre i Jelling paa Rejsen fra Kolding til Skanderborg.

15. September 1587 faar Præsten i Jelling, Hr. Anders Nielsen, Forleningsbrev paa Kronens Korntiende af Gelderup Sogn i Hammerum Herred. — Denne Forlening hører formodentlig sammen med Præstens Besvær med at modtage de fremmede. Desuden fik han Godtgørelse for sine Udgifter ved at beværte dem. 5. Marts 1588 fik Lensmanden Ordre til at »fornøje Hr. Anders udi Jelling for den Fortæring, de unge Herrer og andre vore Folk og Tjenere hos ham have gjort«.

I et Reskript af 16. December 1633 hedder det, at Præsten i Jelling, Hr. Jørgen Pedersen, har ladet istandsætte en Stald til 16 Heste samt et Hus, som til kongeligt Brug var bygget i Jelling for nogen Tid siden. — Præsten faar for sin Bekostning Kvægtienden af Hover, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet mod at forpligtige sig til at holde de tvende Huse vedlige.¹⁾

Da Hr. Jørgen Pedersen 1666 afstod Kaldet til sin Søn, oprettedes en Kontrakt, som er gengivet Side 129 f. Det fremgaar af den, at Høvdingsborg var bygget af

¹⁾ O. Nielsen: Jelling og dets Mindesmærkers Historie (Aarb. f. n. Oldkyndighed 1895).

Træ og at den skulde tjene til Beboelse for Sønnen, Søren Jørgensen.

I samme Dokument bruges Benævnelsen »Skiddendammen«¹⁾ om Smededammen. Man hører undertiden fremsat den Formodning, at de store Damme i Jelling oprindeligt har været Voldgrave om Høvdingsborg. Denne Antagelse har ogsaa fundet Vej til den gamle Udgave af Trap. At den er urigtig, fremgaar af, at Smededammen, som ligger foran Præstegaarden, kaldtes Skiddendammen allerede inden Høvdingsborgs Brand.

Den gamle Kongsgaard i Jelling og Høvdingsborg forveksles ikke sjældent. — Det er to forskellige Bygninger, som hver hører sin Tid til. Kongsgaarden brændte vistnok 1135. — Høvdingsborg blev som en Efterklang af den svundne Stortid. I det sekstende og syttende Aarhundrede byggedes flere af den Slags Huse i danske og norske Præstegaarde til Brug for Kongerne, naar de rejste rundt i Landet.²⁾ *En Barfred* kaldte man en saadan Bygning. I Lunde Præstegaard ved Varde var der ogsaa en Barfred. Man ved, at Kristian den Tredie overnattede der to Gange. Under Krigen 1658—59 blev Høvdingsborg ødelagt, men genopbygget 1661 af Hr. Jørgen Pedersen, som derfor fik Lov at lægge en øde Halvgaard ind under Præstegaarden.

Den ny Bygning fik ikke Lov at staa ret længe. I Indberetningen 1690 af Magister Laurids Gonsager fortælles følgende:

»Som Hans kgl. Majestæt paa sin Rejse mellem Skanderborg og Kolding plejer at have sin Harested³⁾ og Vognskifte her i Jelling Præstegaard, som vores itsige allern. Arvekonge ogsaa 2 Gange i min Tid,

¹⁾ De ældre i Jelling kalder den saaledes endnu. — ²⁾ Troels Lund: *Dagligt Liv i Norden* II S. 70 f. — ³⁾ Ventested.

nemlig Anno 69 d. 25 Juni saa og Anno 87 d. 4. Sept. med sin Svite har været og engang pernokteret¹⁾, saa var her i forrige Tider et stort 2 Loft højt Hus med en Kvist ved, som kaldtes Høvdingsborg, ovenpaa var Gemakker for Kongen og Dronningen.

Dette afbrændte med min store Skade Anno 1673 d. 3. April af Hr. Jørgen Pedersen og hans Tjenestepiges Forseelse, thi de havde Malt paa vores Kølle og han tog Pigen derfra til anden Bestilling, saa Ilden tog Overhaand, og i dette Hus havde vi alt det, os tilhørte; 13 Fag tvært over for, norden i Gaarden var et andet Salshus, et Loft højt, med Stuer og Kælder, samt 2 andre smaa Huse, hvorudi Hr. Jørgen Pedersen boede, er dette og afbrændt, der Kirken og den halve By gik af Anno 1679, d. 1. Juli.

Istedenfor det første har jeg opbygget 20 Fag Hus for min egen Bekostning, som jeg og med Tingsvidne kan bevise, hvorfra Tømmeret er kommet. Istedenfor det andet norden for har jeg i lige Maade bygget et Hus, 7 Fag.«

I Provst Wedells Beskrivelse af Jelling Sogn 1766 staar, at Høvdingsborg efter Branden 1673 ikke blev genopbygget, men at Præsten i fornødent Fald skulde holde en Stue, et Gæstekammer og en Stald i Beredskab.

Som Løn derfor skulde han nyde de 4 Kvægtiender af Lindeballe, Gadbjerg, Skibet og Hover.

Naar Gonsager i sin Indberetning gør gældende, at han har opført en Bygning i Stedet for Høvdingsborg, maa man erindre, at der dengang var Brug for 2 Salshuse i Præstegaarden, idet den gamle Jørgen Pedersen fra 1666 til sin Død 1679 beboede Salshuset norden i Gaarden.

Efter Ildebranden lod Mag. Gonsager over Døren i

¹⁾ Overnattet.

Kongens Kammer sætte følgende Vers, malet paa et Stykke Lærred:

»Som for Propheten Kamret stod tilred i fordums Dage,
Som ham i Sunem Qvinden lod, til Valt-Hvile-Mage¹⁾,
Saa Kamret slet og ret tilreed, min Ven, du her beskuer,
Som dog er Kongens Hvilested nu, efter Ildens Luer
Tog Huset Høfdingsborrig hen, og Præstepung ej magted
At bygge luftig Sal igen, som noksom Skaden agted!
Gud signe Hver, som her gaar ind, den Lave med den Høje!
Lad Ildens Magt og Storme-Vind fra Huus og Hjem sig bøje!»

Kongevejen og Høvdingsborg blev Anledningen til, at Jelling i langt højere Grad end før kom til at ligge i Lyset. Folk med Interesse for Byens store Fortid gæstede den.

I Aaret 1586 var Lensmanden Caspar Markdanner i Jelling i Kongens Ærinde. Han lagde da Mærke til, at Kirken laa usymetrisk mellem Højene, men at der midt imellem dem var en lille Forhøjning. Byens Befolkning blev tilsagt med Spader, Skovle og Løftestænger. Og frem i Lyset kom den store Sten, der maaske havde ligget dækket af Muld siden Svend Tveskægs Dage.

Begivenheden vakte stor Opsigt. En Trætavle med forgyldt Indskrift blev ophængt i Kirken og mindede om Fundet, til Kirken og dermed Tavlen brændte 1679.

1591 sendte den lærde Statholder Henrik Rantzau en Tegner og Kobberstikker til Jelling. Og et Billede med Beskrivelse udkom i en smuk Bog, som blev læst over hele Europa.

Den lærde Videnskabsmand Dr. Ole Worm læste den med levende Interesse. 1621 er han i Jelling. 1622 faar han Regeringen til at paabyde, at Præsterne skal indsende Beretninger om, hvad der i deres Pastorater findes af Oldsager og især Runestene.

¹⁾ Kong. Bog 4,ss.

Worms Iver rygtedes ogsaa til Island, og det medførte, at først »Yngre Edda« og senere »den ældre Edda« blev fundet der.¹⁾

Disse store Fund har Renaissancetiden, som Baggrund. Havde Interessen for det gamle ikke været vakt, vilde der ikke være sket noget med, at Caspar Markdanner og Ole Worm kom til Jelling. Men hvis man vil paavise Anledningen til alt dette, maa man ogsaa nævne Kongevejen og Høvdingsborg.

2. Landsbyen og Byjorden.

Ved Landmaalingen 1688 var der i Landsbyen Jelling 11 Halvgaarde. De fleste af dem laa sammen to og to som »Tvillinggaarde«. Kun en enkelt af Fæsterne, Herredsfogden, havde en hel Gaard. Den hed Fogedgaarden og laa øst for Kirken. Herredsfogden over Tørrild Herred var ogsaa Birkefoged over Jelling Birk, som kun omfattede Kongens Gaarde i Jelling.

Præstegaarden var større end de andre Gaarde og takseredes til 8 Tdr. 4 Skp. 2 Album.

Byens Centrum var Pladsen foran den nuværende Skole. Her var Gadekæret (Smededammen), og her samledes Bymændene hver Mandag til Ting.

En særlig Plads i Sognefolkernes Bevidsthed indtog Kirken. Den var gammel. Man sagde, at Svend Tveskæg havde bygget den første Kirke i Jelling.

Kristendommen blev ofte først forkyndt ved Tingstederne, og derfor byggedes mange af Landets første Kirker i Nærheden af dem, og de søgtes af Folk fra hele Herredet. Selv om dette senere deltes i mange Sogne, vedblev Kirken ved Tingstedet, Herredskirken, at indtage en fremskudt Plads i Forhold til de andre.²⁾

¹⁾ Maritus Sørensen: Foredrag ved Jelling Seminariums 75. Aars Jubilæum (Hjem og Skole 1917). — ²⁾ O. Nielsen: Herredskirker.

Herredskirken var Herredets Arkiv. Man kunde i den nedlægge Penge, som man skyldte, og de be-
tragtedes da som betalt til rette vedkommende, som
ikke senere kunde drage Skyldneren til Ansvar.

Naar højtstillede Personer havde Sager at afgøre paa
Tinge, tjente Herredskirken som Forsamlingssted.

Da Stenkirkerne afløste Trækirkerne, blev Herreds-
kirkerne i Almindelighed bygget større og smukkere
end de andre.

Den Stenkirke, som afløste Svend Tveskægs Træ-
kirke i Jelling, var meget anselig og overgik i Stør-
relse og Udsmykning langt Omegnens, ja, var en af
de mest anselige i Landet. Den havde et stort Taarn
med Sejerværk. Indvendig var den paa Panelvæggene
i Langskibet smykket med Billeder af danske Konger.
I Koret har vi endnu Kalkmalerierne. Af to prægtige
Klokker har vi nu kun den ene.¹⁾

Og Jelling Kirke blev benyttet som Forsamlingssted
under Domsafsiggelse i Trætte mellem højt stillede Mænd.

De beslægtede Adelsfamilier Brock og Bryske laa i
Begyndelsen af det sekstende Aarhundrede i bestan-
dige Arvestridigheder. Carl Bryske til Kjeldkjær gjorde
Fordring paa Øster Knabdrup, hvad Mogens Skriver
paa Hr. Lage Brocks Vegne ogsaa gjorde.

Den 14. Maj 1509 blev der i Jelling Kirke afsagt
Dom i Sagen.²⁾ Den lød paa, at Øster Knabdrup
skulde høre til Kjeldkjær.

Til Stede var da foruden Carl Bryske og Mogens

¹⁾ Den blev omstøbt ca. 1770 hos Hofklokkestøber Herbst, København. Kirkeejeren, Hr. Nellemann til Lerbæk, udredede Omkostningerne derved. Den anden af Klokkerne — den mindste — ombyttede Herren til Skovgaard som Kirkeejer i Slutningen af det attende Aarhundrede med sin Madklokke. (Marius Sørensen: Af Jelling Sogns nyere Historie. V. A. Aa. 1916.) Paa hver af de gamle Kirkeklokker fandtes en Indskrift; den ene var ulæselig allerede 1766, den anden er gengivet Side 117. — ²⁾ O. Nielsen: Jyske Tingsvidner.

Skriver: Biskop Ivar Munck, Ribe, Ridder Anders Frijs, Haraldskjær, Væbnerne Erich Tysmen, Engesholm, Palle Splid, Mindstrup, Palle Juhl, Laage, Peder Skram, Alsted, Johan Brockenhus, Lerbæk, Herredsfogdernø for Nørvang og Tørrild Herreder, Jøren Mikkelsen og Las Eysen samt Skriveren Peder Jensen i Kjærbølling.

Man vil heraf se, at Jelling Kirke har været Herredskirke. Desværre brændte den 1679, og Restaurationen kom til at bære Præg af, at den foregik i den fattige Tid efter Svenskekrigene.

Den ene Kirkeklokke — den mindste — bar en Inskription, der lød saaledes:

Gloria in excelsis Deo!
 Christianus 5tus restauravit
 M. Schram legavit,
 Incendium deformavit
 Rudolf Melchior reformavit,
 Mag. Gonsager Præpos. et Pastor Commendicavit 1692.

Som Forklaring til Magister Gonsagers Vers kan tjene følgende:

Kristian den Femte besaa Kirkens Ruiner kort efter Branden. Han selv skænkede 300 Rdl. til dens Genopbygning, hans Ministre 265 Rdl. Maren Skram til Faarup, som lod Kirken hvælve 1620, maa have stiftet et Legat til Kirkens Vedligeholdelse. Disse Penge er aabenbart ogsaa blevet brugt til Restaurationen. Bygmesterens Navn var Rudolf Melchior.

Uden om Landsbyen laa Byjorden. Vedføjede Kort er tegnet af Ingeniør Holger Bruun, København, efter det gamle Jelling Bykort, som opbevares hos Gaardejer Steffen Ravn. Listen over Marknavnene er udarbejdet efter Markbogen i Matrikelsarkivet. Under Forberedelserne til Matrikuleringen 1688 blev al Jord

Billede fra Jelling 1643 (Worms Monumenta Danica).

A: Kirken. B: Den store Runesten. C: Den nordre Høj. D: Dammen. E: Den søndre Høj.

i Danmark opmaalt og beskrevet. Dette skete for Jelling Sogns Vedkommende 1683.

Mange af Marknavnene 1683 findes paa Bykortet, som er tegnet 1781 af Landinspektør Bie. De øvrige kan stedfæstes ved Hjælp af Markbogen, der angiver de forskellige Agres Beliggenhed i Forhold til andre, som før er nævnt.

Fald er Betegnelse for et Jordstykke, en *Blok* er en lille Ager. Navnet *Klæp* bruges i jyske Marknavne hyppigst i Betydningen: »lille Jordstykke af uregelmæssig Form«. Almindeligt er »Klæpstykke(r)«, muligvis Betegnelse for de smaa Stykker Jord, som blev tilovers ved Rebningen, og som derfor fik en noget uregelmæssig Form (»Klump«). Iøvrigt findes det baade i Jysk, Bornholmsk, Norsk og Svensk i Bet. »Klump« el. »Klods«. (Sml. Klampe, Klimp, Klæppert).

Enkelte af Marknavnene peger tilbage mod Oldtiden.

Cand. mag. Svend Aakjær har i en endnu utrykt Afhandling om Stednavne søgt at vise, at Navnene Skindbjerg, Stenbro Sig, Sødmosé og Hugkier, som findes ved flere gamle Landsbyer, vidner om hedensk Gudsdyrkelse.

Saaledes maa Skindbjerg utvivlsomt flere Steder betragtes som hedensk Helliggods og indeholder mulig et med Ordet *Skin* beslægtet Led, maaske et Tilnavn til et af Himmellegerne.

Det berømteste Skindbjerg er den Bakke, der laa ved Siden af Vognbjerg i Dejbjerg Sogn, og hvorved man fandt den berømte hellige Solvogn fra Dejbjerg (Dødbjerg). Sol og Vogn har her sat sig Minder i Skinbjerg og Vognbjerg.

Tæt ved den store Begravelsesplads fra Bronzealderen, Mangehøje, ligger Sødmosé (Sød — af »sauð« = Offerdyr?), som utvivlsomt er en gammel Offermose.

Endvidere har Svend Aakjær i sin Afhandling formodet, at Navnet *Stenbro Sig* ligeledes er et gammelt Offernavn, idet øjensynlig »Stenbroen« har været en Offerplads, en Slags Bord for dem, der holdt »Gilde« (Gilde betyder egentlig Offermaaltid) i fri Luft og spiste Offerdyrenes Kød.

Muligt er Hugkier egentlig Hovkjær, af Hov, »Tempel«.

Marknavnene fortæller os altsaa, at der i Jelling har været et hedensk »Gildestævne«.

I denne Forbindelse kan anføres følgende fra Præstendberetningen 1649: »Kirkejord haver Præsten 4 Agre liggende paa Kollerup Mark, hvoraf han giver aarlig 1½ Td. Havre. Nok et Stykke Kirkeskov i Jelling Mark giver 3 Læs Enghø, hvoraf Præsten giver til Kirken Penge 12 Skilling«.¹)

Disse Tofter har sikkert ligesom mange lignende i andre Byer allerede i hedensk Tid været Helliggods.

Efter Markbogen at dømme har Jelling Byjord 1683 været delt i 10 Indtægter (se Navnelisten). En Indberetning 1775²) af Provst Wedell, Jelling, viser, at der hundrede Aar senere var 11 Indtægter med følgende Navne: 1) Syndermarken, 2) Bredager Indtægt, 3) Skindbjerg I., 4) Kaarshøj I., 5) Galliehøj I., 6) Stakkelsbjerg I., 7) Westerdams I., 8) Stiuffls Huls I., 9) Stidams I., 10) Mange Høje I., 11) Lureby Dals I.

Som Eksempel paa, hvor spredt de til en Gaard hørende Agre dengang laa, kan nævnes, at Præstegaarden i Stakkelsbjerg Indtægt havde 3 Agre norden for Kiddevej til Skindsieg, 1 Skindsieg Ager, 1 bred Stykke ved Renden til Stoksbro, 1 stor Galliehøj Ager, 1 mindre dito, 1 Møgelrose Ager, 1 liden Stykke i den vestre af samme til dito Mose, 1 Kreyer Ager, 1 Stykke Jord, kaldet Kulen.

¹) En Del af Engen Gresdal hørte med til Kirkeskoven. — ²) Liber daticus i Viborg Landsarkiv.

I hver af de andre Indtægter havde Præstegaarden et tilsvarende Antal Agre liggende. Man kan forstaa, at megen Tid gik til Spilde, naar Plove, Harver og andre Redskaber skulde køres fra Sted til Sted.

Hver Indtægt var delt i mange Agre. Man havde ikke Navne til dem allesammen. I Markbogen betegnes f. Eks. et Markstykke i Sandager Indtægt som »de Aggre, der ligger nordvest for Ørn Kullerne« (se i Navnelisten Nr. 3, 6, 8, 16, 18 o. s. v.).

Agrene inden for hver Indtægt var ofte fordelt saadan, at der til hver Gaard kom til at høre: nogle med god Jord, nogle med daarlig Jord, nogle, der laa lavt, nogle, der laa højt o. s. v.

Jorden dyrkedes i Fællesskab, saa Bønderne var afhængige af hinanden. Naar en Mand mente, at hans Rugager paa Tornsagre skulde høstes, maatte Oldermænden først ud for at se, om hele Rugmarken var tjenlig. Syntes han det, kunde der kaldes sammen til Bystævne, saa man kunde vedtage, hvornaar Tornsagre skulde høstes.

I flere Aar efter, at Jelling Bymænd 1743 havde købt deres Gaarde til Selvejendom, vedblev de at dyrke Jorden i Fællesskab. Først 1781 blev den skiftet ud.

Skoven blev dog først udskiftet 1822.¹⁾ Den brugtes i 1775 til Græsning for Byens Kvæg. Men hundrede Aar før kunde dette ifølge Markbogen ikke lade sig gøre. Der staar saaledes: »Andlangende Skouffuen da findis den saaledis at verre eftergrued, at ingen Krætter kan greßis der udj. Bymendene og bereter aldrig i deris Tid nogen Høfueder ennten Bæster eller Krætter Greßning der udj at hafue haftt, menß findis Gierßell noch og innngen Stafvere Hug vden Riißbögge schulle tagis.

¹⁾ Engene blev udskiftede 1798. Navnene paa Skifterne var følgende: Hommelgaard, Jelling Møllested, Hæstomhoed, Trangkier, Slætteskifter, Thueskifter, Skidenskifter og Fælleskiærene. — Trangkier kaldes nu Tranekjær.

Schoufuen eragtis, som er Kgl. May^{ts}, naar fuld Olden finndis at kand fæde Suin — 12 Tall [72 Svin].

Fædriffterne andgaaende kand greßis till huer Gaard — 13 Høfueder.

Der finndis 1 Skifft sønden ved Schoufuen till Tyrning, huor paa siunesz at kunde tyrris till huer hell Gaard — 2 Heste.«

— — —

Navnet Galliehøj eller Galgehøj 1 Kilometer vest for Jelling minder om, at Jelling har været Syssel- og Herredsby og viser, hvor Retterstedet har været. Selve Tingstedets Plads kan ikke nu paavises. Men det har sandsynligvis ligget faa Meter vest for Gallehøj ude i Heden. Herude gjorde man ikke Fortræd paa tilsaacet Jord, herude krydsedes Alfarvejene. Fra alle Sider af Herredet peger de ældste Veje ind mod Jelling Hede. Hertil kunde man komme med Ribervejen fra Randbøl, Nørup, Kollerup og Vindelev, med Viborgvejen fra Bredsten og Skibet.

Tingstedet var et fredhelligt Sted. En Brøde, som blev begaaet der, straffedes meget strengt. Her er det maaske, Frode Fredegods Ring har ligget. Den laa jo i flere Aar i Fred paa Jelling Hede ved Alfarvej — hvis man ellers tør tro Sagnet.

I Valdemar Sejrs Tid bestod Jelling Syssel af Vangs Herred og Jalyng Herred. Ret tidligt skete en Omordning i Sysselet, idet Vangs Herred deltes i Nørre Vang og Sønder Vang. 1323 nævnes Nørvang Herred. Ved samme Lejlighed er maaske Jelling Herred blevet til Tørrild Herred. I al Fald blev Herredstinget en Tid holdt i Tørrild. Som tidligere kom det til at ligge ude i Heden ved Kæmpehøje¹⁾ og ved Alfarvej (Ribervejen). I Tørrild var der 1638 kun een Gaard (nu

¹⁾ Tørrild betyder efter flere Forskeres Mening »Tors Høje«.

Matrikelsnummer 2 a). Man fortæller i Tørrild, at Herredsfogden boede paa den. Dette er dog ikke rigtigt. Herredsfogden boede i Jelling. Men det er muligt, at Tinget i daarligt Vejr blev holdt inde i denne Gaard.

1387 nævnes Tørrild Herred, men i dets Segl havde det 1535 stadig Jelling Kirke og Højene.

1580 var Herredstinget atter blevet flyttet, vistnok paa Foranledning af nogle Herredsmænd i Bredsten, Nørup og Randbøl¹⁾. Men de menige Sognemænd og nogle af Adelen i Hover, Jelling, Kollerup, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet klagede nu til Kongen over, at Tingstedet var kommet til at ligge saa ubelejligt, at mange paa Grund af Aær og andet maatte rejse snart en haly, snart en hel Mils Omvej. Kongen befalede derfor, at Lensmanden paa Koldinghus skulde undersøge Sagen. Hvis nogle af Herredsmændene ikke ønskede Tingstedet paa den gamle Plads, maatte Lensmanden i Forening med Herredsfogden og 24 af de bedste Herredsmænd udse et nyt og for alle belejligt Sted.

Resultatet af Striden blev, at Tingstedet alligevel blev flyttet fra Tørrild. I Præsteindberetningen fra Bredsten Sogn 1638 ser man, at Herredstinget holdes paa Balle Mark. Herredets Rettersted blev naturligtvis ogsaa flyttet. En Vej vest for Balle By kaldes endnu Gallevej. For Enden af den ligger en Høj, som utvivlsomt er Galgehøjen. I Nærheden, paa Balle Marks højeste Sted, ligger to lymbegroede Kæmpehøje. Mellem disse har efter Traditionen Tingstedet været.

Fra ca. 1550 blev det Regel, at Birkefogden i Jelling ogsaa skulde være Herredsfoged over Tørrild. Paa Fogedgaarden ved Tyras Høj boede saaledes 1572 Las Morthensen, 1593 Lauritz Andersen, 1610 Christen Andersen, 1630 Søren Lassen og 1660 Oluf Thomsen.

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

— 1687 sammenlægges imidlertid Nørvang og Tørrild Herreder samt Jelling Birk, og Jelling ophører med at være Fogedby.

Fogedgaarden var den næststørste Gaard i Jelling. Maaske var den oprindelig den største. Det var i al Fald særlig efter Høvdingsborgs Opførelse 1586, at Præstegaardens Arealer udvidedes saa stærkt, at den kom op paa 8 Tdr. Hartkorn.

Bykortet 1781 viser, at der til Fogedgaarden hørte et stort Kompleks af Bygninger. 1718 boede der tre Familier i den.

Svend Aagesen skriver 1185, at Gorm og Tyra blev begravet »i tvende ligelige Tvillinghøje, nær Kongsgaarden i Jelling«.

Alt dette tyder paa, at man paa Fogedgaardens Plads maa søge Stedet, hvor den gamle Kongsgaard laa. Den brændte vistnok 1135 under Striden mellem Harald Kesja og Erik Emune.

Den store Gaard, som man paa Billedet fra 1643 ser bag Kirken, er Fogedgaarden.¹⁾

3. Præstegaarden og dens Annexgaarde.

Kilderne til denne Skildring er fire Præsteindberetninger, Hr. Jørgen Pedersens 1649, Magister Gonsagers 1690 og Provst Wedells 1755 og 1766.²⁾ De tre første findes i Viborg Landsarkiv, den sidste paa Universitetsbiblioteket.

Præstegaarden bestod før 1700 af flere Træhuse, som laa ret spredt. Der var to Stuehuse, det ene paa 20, det andet paa 7 Fag. Pladsen mellem dem kaldtes

¹⁾ Billedet fremkom i *Worms Monumenta Danica* (trykt 1643). Kansler Christian Friis skal have ladet udføre Fortegningen til det. Sammenlign det med det rantauske Kobberstik, gengivet i V. A. Aa. 1913 (Hans Kjær: Kongehøjene i Jelling, Side 130). — ²⁾ Jørgen Pedersen var Præst i Jelling fra 1628—1666, Gonsager fra 1668—1703, Wedell fra 1750—82.

Borgegaard. Det største af dem havde afløst »Høvdingborg«, som brændte 3. April 1673. Det mindste af dem blev bygget efter Branden 1. Juli 1679, da Lynilden ødelagde Jelling Kirke og den halve Jelling By. I Præstegaarden brændte et 13 Fag Stuehus og 2 andre smaa Huse.

Magister Laurids Gonsager var Præst i Jelling under begge Brande og led, navnlig første Gang, et stort Tab. Af Gonsagers Indberetning 1690 fremgaar det, at det egentlig var hans Formand, den gamle Hr. Jørgen Pedersen, som var Skyld i dette Tab. Til Erindring herom og til Eftertanke for Efterkommere i Kaldet lod Gonsager over et Vindue paa den nordre Side af Storstuen udhugge følgende latinske Inskription:

*Sic vos non vobis
Ignificastis Avi!
Aed*

Inskriptionen er aabenbart en Imitation af Virgils bekendte Vers over Kejser Augustus' Dør.¹⁾

Ilden gjorde ofte forfærdelige Ulykker, naar den kom op i den Tids Bygninger og Landsbyer. Man var derfor bange for Ilden, og det hørte i mange Hjem med til den daglige Bøn, at Gud dem vilde beskærme for Ildsvaade.

I Landstingsmand Ejsings Gaard i Jelling findes følgende Indskrift udskaaret i en Egeplanke:

O fader dv vor sønd forlad,
at det os icke mere skader,

¹⁾ Paa Augustus' Dør stod: »Sic vos non vobis« (o: »Saaledes har I arbejdet, men ikke for eder selv«. — Sml. Journalistforeningens Motto: »Sic nos non nobis«. (Se Arlaud: Bevingede Ord.) Gonsagers Inskription kan oversættes saaledes: »Saaledes har I, Forfædre, } lavet Ildebrand } ikke for eder«. Jørgen Pedersen lavede ikke Ildebranden } for sig selv«, o: han led ikke selv noget Tab ved den, det gjorde derimod Gonsager. Den nye Præstegaardsbygning blev især til Gavn for Efterfølgerne i Embedet, mens Gonsager mest havde Besværet og Bekostningen med Opførelsen.

bevar vor hvs fra ildebraad
og denvm, som os hader,
thi dv alene rader.

Anno 1731

Præstegaardens Udbygninger bestod af 4 Huse: Stald til Kongens Heste, 11 Fag, Øksne- og Hestestald, 28 Fag, Kornlade, 20 Fag, og Nød- eller Kohus, 12 Fag.

Paa den vestre Toft ud til Gaden laa to smaa Beboelseshuse, som ejedes af Præsten. Magister Gonsager havde bygget dem med det Formaal engang at bebo dem i sin Alderdom. Ogsaa her fandtes et Vidnesbyrd om hans Lyst og Evne til at opsætte en Inskription. Over et Vindue stod:

Securitati, secessui, senectuti
Suis Sumptibus struxit M. Aur. G. 1682.

Over Præstegaardens Bryggersdør stod: L. G. M. S., paa en Liste i Køkkenet: Forrige Huses AFBREND 3. April 1673.¹⁾

Abildhaven laa øst for Gaarden og sluttede tæt op til Michel Pedersens Huse. Toften var meget stor og strakte sig halvvejs til Skoven. Gonsager omplantede den med Æsketræer, hvoraf en Del staar endnu. Provst Wedell skriver 1755 saaledes om Toften: »Den store Toft er en ypperlig Ejendom baade til Korn og Græs. Da jeg bygte den store Lade, fik jeg det saa dannet, at Vandet fra Møddingfloden løber igennem Porten udi den«.

Vest for Gaarden fandtes 1690 en lille Toft med en Fiskedam i. Paa denne Toft er Seminariet siden blevet bygget. Fiskedammen kaldes nu »Seminarie-dammen«.

Dr. O. Nielsen mente, at ogsaa »Smededammen« var

¹⁾ Laurids Gonsagers Hustru hed Maren Svane. — De to Linier over Vinduet kan oversættes saaledes: »(Magister Laurids Gonsager) har bygget paa egen Bekostning, for (sin) Tryghed, for (sin) Ensomhed og for (sin) Alderdom.«

en gammel Fiskedam. Af den Side 129 citerede Kontrakt fremgaar det, at den 1666 kaldtes »Skiddendammen«. Men naar de to Damme allerede i det syttende Aarhundrede havde forskellige Benævnelser, er de antagelig ogsaa af forskellig Oprindelse. Smededammen er Byens gamle Gadekær. Men dens usædvanlige Størrelse kunde nok lede Tanken hen paa, om ikke en Del af Materialet til Højene, f. Eks. Lerlaget over Gravkammeret, er taget af den.

Præstegaarden regnedes for at være lige saa god som $1\frac{1}{2}$ Gaard. Der kunde saas $5\frac{1}{2}$ Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg og 24 Tdr. Havre. Høavlen ansloges 1662 (Matriklen) til 30 Læs.

Fogedgaarden var en Helgaard. Udsæden var ca. 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 16 Tdr. Havre. Høavl: 20 Læs.

De andre Gaarde var Halvgaarde, hvis Udsæd gennemsnitlig var 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 8 Tdr. Havre. Høavlen ca. 10 Læs.

Magister Gonsager giver følgende Oplysninger om Præstegaardsjorderne:

»Anlangende tilliggende Marker og Agre, da saasom Jelling bestaar af 11 Gaarde, saa er der til Præstegaarden ogsaa hver ellefte Ager og Eng, en Ager undtagen blandt Tornsagre og een paa Skindbjerg, som er bortskiftede af mine Formænd, hvorfor Præstegaarden har Vederlag i den søndre Toft. For den Ager, som fattes ved Sædmøse, har Præstegaarden Fornøjelse ved Bagisbjerg nordvest for Kollerup Vej.«

Til Præstegaarden hørte »videre end til de andre« en Ager sydvest for Byen paa Mager Agre, een ved Bagisbjerg, som ingen af Bymændene ved Landmaalingen begærede eller vedkendte sig, og een lige norden for Byen med Sorthøj beliggende midt paa.

Angaaende Præstens Indtægter fortæller Gonsager

videre: »Korntiende af begge Sogne tages altid paa Kjærven forud og hjemføres til Præsten, er derfor eftersom Gud giver Vækst, kan eragtes for en 10 à 12 Tdr. Rug, 6 à 8 Tdr. Byg og 20 à 24 Tdr. Havre. — Kvægtiende: 2 à 3 Kalve, 12 à 16 Lam, 4 Grise og 2 à 3 Rigsdaler Følpenge«.

Højtidsfrene Jule-, Paaske- og Pinsedag 1649 16, 12 og 10 Daler, men 1690 10—12 Daler hver Højtid.

Hver Sommer ydedes in natura Ost eller Mælk til Præsten. Dette Offer kaldtes St. Hansrente. — »St. Hansrente gives af hver Bondekone, enten en Ost eller i de store Byer et Maal Mælk, og hver Gaardmand ager 4 Læs Tørv hjem for Præsten«. — — — »Fri Ildebrand har vi hidtil nydt af Skoven og Moserne, saa og Olden vor ellefte Part fri, naar der bliver noget i Jelling Skov, endog samme Frihed disputeres af Jægermesteren«.

Præsten i Jelling havde særlige Indtægter paa Grund af hans Pligt til at modtage de kongelige, saaledes havde han faaet Kongens Kvægtiende af Hover, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet Sogne. Herom skriver Gonsager: »Men i Skibet Sogn tilegner Præsten sig Kvægtienden paa den søndre Side af Aaen, og jeg har hidindtil alene faaet den her under Bjærgene paa denne Side«. ¹⁾

Ifølge Kongebrevet af ¹⁵/₉ 1587 fik Hr. Anders Nielsen i Jelling Ret til Kongens Korntiende af Gjellerup Sogn i Hammerum Herred. Af dette Brev havde Mag. Gonsager 1690 en Afskrift, paa hvilken Hr. Jørgen Pedersen havde tilføjet, at Præsterne i mange Aar havde nydt denne Korntiende, men Bevillingen var ikke blevet overført paa Efterfølgerne.

¹⁾ Skibetpræstens »Tilegnelse« vinder aabenbart Hævd, for 1766 anfører Provst Wedell blot, at han har Ret til Tienden af »den Del af Skibet Sogn, som ligger norden Aaen«.

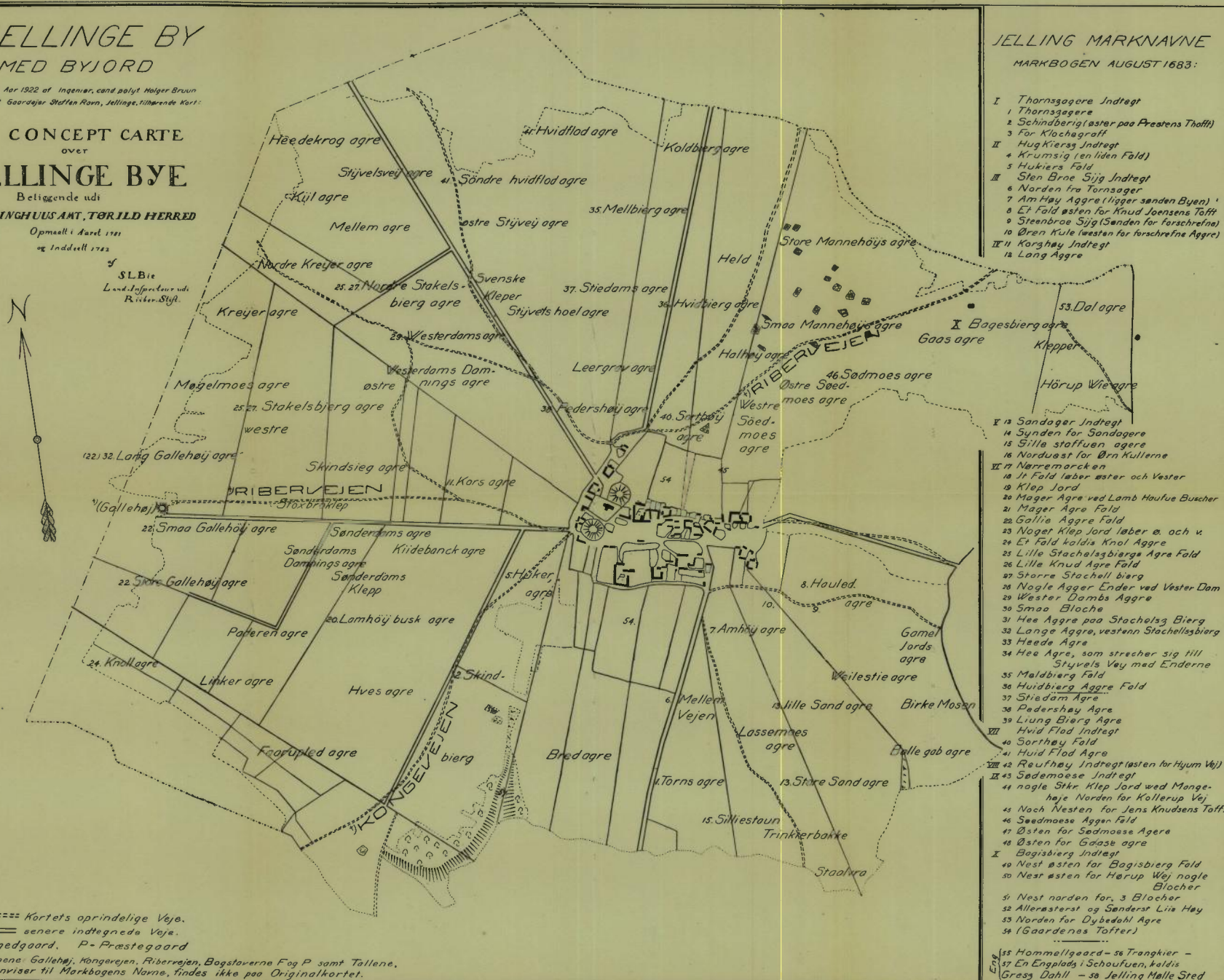
JELLINGE BY MED BYJORD

tegnet Aar 1922 af Ingeniør, cand. polyt. Halger Bruun
efter et Gaardkart af Stephan Rom, Jellinge, tilhørende Kart:

CONCEPT CARTE OVERT JELLINGE BYE

Beliggende udi
COLDINGHUS AMT, TØRILD HERRED
Opmaalt i Aaret 1721
og Indteent 1722

SLBie
Land-Inspicent udi
Ribe-Stift

JELLING MARKNAVNE MARKBOGEN AUGUST 1683:

- I Thornssagere Indtegt
 - 1 Thornssagere
 - 2 Schindberg (æsten paa Prestens Thoff)
 - 3 for Kloesgraff
- II Hug Kiers Indtegt
 - 4 Krumsig (en liden Fald)
 - 5 Hukiers Fald
- III Sten Broe Sijg Indtegt
 - 6 Norden fra Tornsager
 - 7 Am Høy Aggre (ligger sønden Byen)
 - 8 Et Fald æsten for Knud Joensens Toff
 - 9 Steenbroe Sijg (Sanden for forschrefne)
 - 10 Øren Kule (vesten for forschrefne Aggre)
- IIII Korzhøj Indtegt
 - 11 Lang Aggre
- V Bagesbjerg Indtegt
 - 12 Dal agre
 - 13 Kiepper
 - 14 Hörup Wie agre
- VI Sandager Indtegt
 - 15 Synden for Sandagere
 - 16 Gille stoffuen agere
 - 17 Norduast for Ørn Kullerne
 - 18 Næremærcken
 - 19 Et Fald læber øster och Vester
 - 20 Klep Jord
 - 21 Mager Aggre ved Lamb Hauue Buscher
 - 22 Galle Aggre Fald
 - 23 Nager Klep Jord læber ø och v
 - 24 Et Fald kaldis Knal Aggre
 - 25 Lille Stachelsbjergs Aggre Fald
 - 26 Lille Knud Aggre Fald
 - 27 Storre Stachel bierg
 - 28 Nogle Agger Ender ved Vester Dam
 - 29 Wester Dams Aggre
 - 30 Smaa Bloche
 - 31 Hee Aggre paa Stachelsg Bierg
 - 32 Lange Aggre, vestenn Stachelsbjerg
 - 33 Heede Aggre
 - 34 Hee Aggre, som strecher sig till Styvels Vey med Enderne
 - 35 Maldbierg Fald
 - 36 Huidbierg Aggre Fald
 - 37 Stiedam Aggre
 - 38 Pedershøj Aggre
 - 39 Liung Bierg Aggre
 - 40 Hvid Flod Indtegt
 - 41 Sørbø Aggre
 - 42 Hvid Flod Aggre
- VII Rauffhøj Indtegt (æsten for Hyum Vej)
 - 43 Sødemøse Indtegt
 - 44 nogle Stkr. Klep Jord wed Møngheje Norden for Kollerup Vej
 - 45 Nach Næsten for Jens Knudens Toff
 - 46 Sødemøse Agger Fald
 - 47 Østen for Sødemøse Agere
 - 48 Østen for Gaas agre
- VIII Bagesbjerg Indtegt
 - 49 Nest østen for Bagesbjerg Fald
 - 50 Nest østen for Hörup Vej nogle Blocher
 - 51 Nest norden for, 3 Blocher
 - 52 Allerasterst og Sønderst Liis Høy
 - 53 Norden for Dybedahl Aggre
 - 54 (Gaarde nas Toffter)
- IX Hømmelgaard - 36 Tranckier -
57 En Engplads i Schaufuen, kaldis
Grass Dahl - 38 Jelling Mølle Sred

==== Kortets oprindelige Veje.
— senere indtegnede Veje.
F - Fogedgaard. P - Præstegaard
* Navnene Gallehøj, Kongerejen, Ribervejen, Bagstaverne Fog P. samt Tallene, der henviser til Markbogens Navne, findes ikke paa Originalkortet.

Man vil efter foranstaaende se, at Præsterne for Jelling-Hover i det syttende Aarhundrede havde betydelige Indtægter, og Hr. Jørgen Pedersen kunde med Rette begynde sin Indberetning 1649 saaledes: »Denne Præstekald holdes for den bedste i Tørrild Herred«.

En Kontrakt, som blev oprettet 4. Juli 1666, da Hr. Søren Jørgensen skulde følge sin Fader, Hr. Jørgen Pedersen i Embedet, kan yderligere belyse den foregaaende Skildring af Præstegaarden og Præstekaldet i Jelling. Den skal derfor citeres i sin Helhed:

»Eftersom jeg ikke for min Alderdoms eller Skrøbeligheds Skyld endnu have Behov mit Kald at afstaa, saa gør jeg det dog for den Kærlighed og gode Behag, jeg har til min Søns Forfremmelse i min Velmagt. Saa ere vi da derom forligt som efterfølger: Skal jeg aarlig, saa længe Gud sparer mig med Livet, nyde og beholde Halvpart af al præstelig Indkomst af hvad Slags det være kan, enten i Tiende eller Offer eller i alle Accidentier.

Husværelserne belangende skal jeg og min Hustru begge vores Livstid have den Bulsehus¹⁾ norden i Gaarden, altsammen oven og nedent, intet deraf undtagen, og skal vi have Kvisten og den Loft derover, item Halvparten af Vognhuset til min egen Vogn, og skal jeg have Halvparten af Gæstestalden, den nordeste Part, og gøre Skillerum der, naar jeg vil, og Loftet der over til en Del af min Ildebrand. Nok Halvparten af Gafstien²⁾ forneden og alt foroven til mine Høns. — Gaardsrum da skal jeg have næst synden til Bulsen, begynde fra den syndre Hjørnestænge paa Gæstestalden saa langt øster paa, som Bulsen naar, og til den vester Ende af Gafstien saa bredt, som Gæstestalden er vid. — Vi skal nyde Bryggers og Baggers, naar vi

¹⁾ Altsaa af Træ. — ²⁾ Svinestien.

vil, og vare hverandre til 5 Dage tilforn, at vi hverandre ikke skal være til Forhindring, og skal Hr. Søren skaffe fri Ildebrand og Kulved, og vi lade Bryggekedel og Bryggekar til. Den gamle Oldemoders Stue maa vi bruge, naar Behov gøres, til Slakteri og Brændevin at brænde. Ringkammeret skulle vi have Halvparten af, og enhver have Nøglen dertil. — Skal vi altid, Vinter og Sommer, have 4 Køer, som skal staa i Baas med hans egne de 4 bedste om Vinteren, hvilke vi selv skal forskaffe. — Skal Hr. Søren holde mig et Par Heste paa Rugfoder, Hø og Havrehakkelse og lade dem røgte med sine egne og græsse mig dem om Sommeren. Skal jeg aarlig have 10 Faar, som Hr. Søren skal lade fede og græsse med sine egne. — Nok skal jeg have den ny Abildgaard, vi selv have plantet, og gøre os den saa nyttig, som vi kan, og den sure Abildgaard i vor Kaalhave og omkring vort Hus, som det nu er afgærdet, og det Stykke Jord fra den nordeste Hjørnestolpe paa Ringkammeret og øster paa til de Piller, Hr. Søren har ladet sætte, og Siden langs til Skiddendammen.

Fri Ildebrand skal Hr. Søren forskaffe os af Skoven, tyve gode Læs Bøgebrænde, og skal min Dreng med mine Heste skaffe de ti Læs hjem, naar det er kløvet. Det vestre Fag i Klynehuset skal han fylde mig med gode Klyner; hvis mere behøves, skal jeg selv skaffe. Fire Svin skal vi have, som skal gaa om Vinteren i Gaarden med hans egne og om Sommeren til Græs. Hiordløn skal vi selv betale af Køer og Svin. Naar Olden bliver paa Skoven, skal jeg nyde paa Præstegaardens Part den tredje Part.

Efterdi jeg nu afstaar Avlingen, baade Præstegaardens og den halve Gaards, jeg har Kongebrev paa, til Hr. Søren, da skal han deraf udrede alle Skatter

og Tynge, som derpaa kommer, ingen undtagen, uden af præstelig Tiende, som jeg tager Halvparten af, hvoraf jeg og Halvpart skal udrede. — Item skal han holde al Gaardens Bygning ved Magt, baade mine og de andre hans egne. — Kirketiende og Kirkejorden baade her i Sognet og i Kollerup Sogn vil jeg selv betale Grøden af og gøre mig det saa nyttigt, som jeg kan, efterdi det ikke Fæstegaarden vedkommer, og jeg selv betaler deraf til Kirken. Item de fire Kvægtiender, jeg har forhvervet Kongebrev paa, skal jeg ogsaa selv nyde. Dersom Gud kalder mig fra min Hustru, vil hun lade sig ved den halve Part benøje af det, som vi nu begge nyde.

Jelling, den 4. Juli 1666.

*Jørgen Pedersen.*¹⁾

Præsten i Jelling havde en Annexpræstegaard i Rugballe. Landgilden af denne Gaard var 1690 5 Skp. Rug, 6 Skp. Byg og 10 Skp. Havre, $\frac{1}{2}$ Staldokse, $\frac{1}{2}$ Brendsvin, $\frac{1}{2}$ Lam, $\frac{1}{2}$ Gaas, 1 Høne og 2 Rdl. i Arbejdspenge. Den var takseret til 4 Tdr. 4 Skp. Hartkorn.

Oprindeligt laa Præstens Annexgaard i Hover. I det følgende skal jeg søge at give en samlet Fremstilling af disse Gaardes Historie.

I den katolske Tid skete det ofte, at rige Mennesker testamenterede Jordégods til Kirker eller Klostre. Til Gengæld skulde der læses Sjælemesser for dem hvert Aar paa deres Dødsdag — eller oftere. Man troede saa, at Gud snart vilde fri deres Sjæle ud af Skærsildens Pine.

En Datter af Fru Ingeborg Stangebiørg til Lerbæk gav ca. 1500 en Gaard i Rugballe til Hover Kirke

¹⁾ Dokumentet findes i Afskrift i O. Niensens efterladte Samlinger i Stednavneudvalget. — De største Udgifter, som hvilede paa Præstegaarden, var ofte Pensionen til Formandens Enke, som 1766 er opgjort til 5 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 10 Tdr. Havre, $2\frac{1}{2}$ Pd. Ost og 21 Rdl. i Penge.

mod en Ugedagsmesse for hendes og hendes Forældres Sjæle.

Kort efter vandt Luthers Tanker Udbredelse i Danmark. 1532 kaldede Frederik I Hr. Jens Nielszenn til Præst for Jelling og Hover uden først at spørge Bispen. I Kaldsbrevet paalægges det den ny Præst at prædike Guds Ord rent og evangelisk, og det forbydes ham at befatte sig med »ukristelige Ceremonier«. 1534 hyldes Kong Kristian III i Nørrejyland, og de følgende Aar indføres Reformationen. — Til »ukristelige Ceremonier« hørte ogsaa Sjælemesser.

Hvordan saa med Gaarden i Rugballe? Kunde Præsten beholde den?

Hr. Johan Brockenhuus til Lerbæk var venlig sindet mod Præsten og vilde ikke tage Landgilden fra ham, selv om han med Føje kunde have hævdet, at den fra nu af burde tilfalde Kirken.

Johan Brockenhuus lod Sognemændene vidne i Sagen i Hover Kirke 1535, og de sagde, at de havde hørt baade Hr. Jens Gjødsen, Hr. Jens Bredal og deres Efterfølgere bede for Fru Ingeborg Stangebjergs Datters og hendes Forældres Sjæle.

Til Stede var foruden Herremanden hans Slægting, Hr. Jacob Breide, og de dømte da, at vel skulde Gaarden atter høre til Lerbæk, men Præsten maatte vedblivende nyde Landgilden.¹⁾

De følgende Ejere af Lerbæk var dog utilfredse med denne Afgørelse. De fandt, at Præsterne ikke burde nyde Indtægter, der var Løn for katolske Kirketjenester.

Kield Brockenhuus søgte derfor som Kirkeværge Landgilden flyttet fra Præsten til Kirken.

¹⁾ Provst Wedell skriver 1766 om denne Sag, at Lerbæk ogsaa før 1535 ejede Gaarden i Rugballe, og at det blot var dens Landgilde, Præsten havde faaet. — I Gonsagers Indberetning staar imidlertid, at Fru Stangebjergs Datter gav en Gaard i Rugballe til Hover Kirke. Det vilde ogsaa være mærkeligt, om Johan Brockenhuus vilde foranledige et Vidne optaget i denne Sag udelukkende for Præstens Skyld.

Den 19. December 1610 blev der af Riber Capitel, Amtmand og samtlige Kanniker afsagt Dom i Sagen. Men Herremanden opnaede intet. Under Henviisning til Vidnet 1535 blev det slaet fast, at Landgilden hørte til Præsten.

Tyve Aar senere var der atter en Johan Brockenhuus paa Leerbæk. Han havde store Planer for. Den halve Hover By vilde han lægge ind under sin Gaard. Og han naaede det. Præstens Annexgaard, som dengang laa i Hover, vilde han ogsaa have fat paa.

11. Januar 1634 mageskiftede han den derfor med Gaarden i Rugballe, som derefter skulde være Annexgaard.

Men denne Handel var Hr. Jørgen Pedersen i Jelling ilde tilfreds med. Dels havde han i Forvejen Ret til Landgilden, dels var Gaarden i Rugballe daarligere end den i Hover.

Og Hr. Jørgen vilde ikke uden videre finde sig i økonomiske Forurettelser. Han klagede til Kongen. I Brev af 14. April 1636 skriver Kristian den Fjerde til Lensmanden om Sagen. Han indrømmer, at han af Hr. Johan Brockenhuus har faaet et Vederlag, »dog udi Smør-Landgilde,« fordi der var Forskel paa de to Gaarde.

»Vi have derfor,« skriver Kongen, »udlagt til Hr. Jørgen saa mange Skæpper Korn aarlig Afgift af det, Jelling Bymænd yde af en øde Jord, kaldet Stiuffsmark¹⁾, som den Gaards Landgilde, han tilkommer i Rouballe, er ringere end den, han miste i Hoffve.«

Denne Afgift blev sat til 20 Skæpper hart Korn,

¹⁾ Det har ikke været mig muligt at faa konstateret, hvor Stiuffsmark ligger. Wedell gør opmærksom paa, at den ikke maa forveksles med Styvels Mark. Han mener, at Stiuffsmark i ældre Tider har været bebygget, men Husene siden afbrudte. — Jeg formoder, Stiuffsmark maa søges i Nærheden af Haughus. Paa denne Gaards Plads laa før 1750 en lille Gaard, som hed Tøsbysauge. I dette Navn synes at ligge et Minde om en fordums By. — Stiuffsmark var øde allerede 1572.

som skulde svares skiftevis hvert andet Aar med 1 Skp. Byg og 1 Skp. Rug af hver halve Gaard i Jelling.

Af Annexgaarden i Hover havde Præsten haft baade Konge-, Kirke- og Præstetienden. Da den ny Annexgaard var mindre end den gamle, maatte Præsten ogsaa paa dette Omraade lide Tab. Kongen bestemte derfor, at Præsten ligesom hidtil skulde nyde alle tre Parter Tiende af Gaarden i Hover, medens Tienden af Annexgaarden skulde treskiftes mellem Kongen, Kirken og Præsten.

1765 vilde Ejeren af Lerbæk, Hr. Nellemann, udskifte Hover Bys Fællesjord, saa Gaardene blev lige store. Men derimod gjorde Præsten, Hr. Wedel, Indsigelse. Annexgaarden vilde tabe ved denne Nivellerings, og Præsten, som jo havde Ret til alle tre Parter Tiende af Gaarden, vilde gaa ned i Indtægt. Hr. Nellemann gav saa Præsten i Erstatning Tienden fra Holms Mølle.

Den tidligere Annexgaard i Hover har Matrikelnummer 2 og ejes nu af Peder Hansen. For 40 Aar siden kaldte de gamle den endnu Annexgaard. Der har været handlet meget med den, og det kommer maaske af, at der stadig hviler tredobbelt Præstetiende paa den. — 1636 beboedes den af Niels Bjørnsen, 1690 af Peder Jenssen og 1766 af Chr. Henriksen.

Annexgaarden i Rugballe beskrives i 1690 saaledes: »Salshuset 12 Fag, østen i Gaarden Ladehus 8 Fag, Fæhus vesten i Gaarden 10 Fag. Til samme Gaard er en liden forhuggen Egeskov. I Ager og Eng hører til Gaarden Sjetteparten.« — Den beboedes ca. 1500 af Michel Lassen, 1636 af Peder Albrektsen, 1690 af to Mænd Jørgen Pedersen og Chr. Jensen.

5. Juli 1790 søgte Sognepræsten i Jelling, Kay Stallknecht, om at maatte sælge Annexpræstegaarden i Rug-

balle til den daværende Fæster, Rasmus Brøgger, der havde erklæret, at han vilde give 450 Rdlr. for den. Afgiften paa Gaarden, 10 Skp. Rug, 12 Skp. Byg, 20 Skp. Havre og 6 Rdl. i Arbejdspenge, kunde ialt anslaaes til 16 Rdl., og Renten af 450 Rdl. kunde jo blive noget mere.

Præsten ønskede iøvrigt at sælge, fordi Fæsterne ofte havde leveret ringe og urent Korn. Renten af de 450 Rdl. vilde være en sikker Indtægt.

Efter Indstilling af Kancelliet resolverede Kongen 15. Okt., at Gaarden maatte sælges til Fæsteren. Den 22. Oktober gav Finanskassedirektionen sit Samtykke til, at Købesummen blev modtaget i den kgl. Kasse til Forrentning med 4 p. Ct. Den 5. November underrettede Kancelliet Stiftamtmanden om de trufne Afgørelser.

Der opstod dog nogen Vanskelighed, idet Rasmus Brøgger nu kun vilde give 400 Rdl.; men til sidst gik han dog ind paa at betale de 450 Rdl.

Ingen i Rugballe kender nu Navnet Annexgaard som Betegnelse for en af Gaardene der. Folketællingslisterne 1787 og 1801 viser, at Rasmus Jeremiassen i Rugballe havde en Datter, som hed Johanne, Kirkebogen bekræfter Formodningen om, at Rasmus Jeremiassen er den samme som Rasmus Brøgger¹⁾. Kirkebogen viser ogsaa, at Johanne Rasmusdatter 1819 bliver gift med Niels Pagh Pedersen, som derefter faar Gaarden,

Og endelig ser man i »Danske Gaarde«, at Matrikelnummer 1 i Rugballe, som nu hedder »Cathrinelund« og ejes af Peter Buhl, 1830 ejedes af Niels Pagh Pedersen.

¹⁾ Rasmus Brøgger er Tipoldefader til Proprietær Skou, Refstrup, Gaardejer Niels Pagh, Hoven, og Fru Karen Ravn, Jelling.

»Cathrinelund« er altsaa den tidligere Annexpræstegaard.

Herremanden paa Lerbæk skulde aarlig svare 5 Tdr. Rug og 5 Tdr. Byg til Præsten, fordi der i sin Tid var blevet lagt nogle Gaarde ind under Lerbæk, hvorved Præstens Tiendeindtægt var blevet forringet.¹⁾

I Aaret 1750 nægtede imidlertid Clemen Marcussen til Lerbæk at svare Afgiften til Magister Moss' Dødsbo. Men Stiftsforvalteren, Proprietær Baag, krævede den betalt, hvorfor det kom til en Proces, som endte med, at Moss' Dødsbo fik sine Fordringer godtgjort.

Clemen Marcussen døde, inden Sagen blev afgjort. Hans Arvinger solgte Gaarden 1755 til Hr. Nellemann, men glemte(?) at omtale Hæftelsen med Kornet til Præsten.

Den 5. Maj 1760 blev Sagen afgjort ved en Sammenkomst paa Lerbæk. Til Stede var bl. a. Cancelliraad Marcussen paa Rask, Pastor Wedell i Jelling, Provsten og — naturligvis — Hr. Nellemann. Kornets Betaling blev stadfæstet for Fremtiden, og der blev opsat et Dokument herom, som alle de tilstedeværende underskrev.

Til Vin og Brød til Jelling Kirke betalte dennes Ejer hvert Aar til Præsten 5 Rdl. 4 Mk. 11 Sk.²⁾ Oprindelig svaredes til Vin og Brød 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg fra Faarupgaard af noget Kirkejord, som hørte til Gaardens Mark. Forandringen skete 1713 efter en Proces mellem Axel Bille, Faarupgaard, og Kirkeejeren, Hr. Morville, Brantbjerg.

Som nævnt Side 120 havde Præsten et Stykke Kirkeskov. Men da de Jelling Bymænd 1743 købte deres Gaarde til Selveje, solgte Kongen ogsaa Kirkeskoven til dem.

Præsten, Peter Henrik Moss, klager flere Gange til

¹⁾ Til Degnen skulde svares 1 Td. Rug og 1 Td. Byg. — ²⁾ Saaledes var Ordningen 1766.

Cancelliet over denne Uretfærdighed. Men Cancelliet svarer i Skrivelser af ³⁰/₇ 1746 og ¹⁷/₂ 1748, at den omtalte Skov, 4 Skp. 3 Alb., er solgt til Jelling By-mænd. Han maa ordne sig i Mindelighed med sine Sognemænd. Cancelliet kan tage under Overvejelse at give ham en Tørvemose i Stedet for.

Præstegaarden havde dog stadig nogen Ret i Skoven, nemlig Græsningsret for Køerne. Indtil 1822 var Skoven nemlig fælles for Byens Kodrift. Nævnte Aar blev den udskiftet, og den daværende Præst, Ferslev, benyttede nu Lejligheden til at faa et Stykke med, idet han gjorde baade sine historiske og sine samtidige Rettigheder gældende.

De Præstegaardsbygninger, som Gonsager opførte efter de to Brande, stod til ca. 1752.

Pastor Wedell fulgte efter Peter Moss 1750. Da saa det ikke godt ud i Jelling Præstegaard. Af P. Eliasens »En Præstehistorie fra Jelling« (Vejle Amts Aarbøger 1912) faar man et levende Billede af Moss' Hustru, Marie Christensdatter: arrig, stridbar, løgnagtig og griset, som hun er. I Sandhed »et Huskors« for den skikkelige Magister Moss. Det har ikke været morsomt at flytte ind i Præstegaarden efter hende. I en Indberetning skildrer Pastor Wedell Forholdene ved hans Ankomst til Jelling.¹⁾

Han maatte i 6 Uger logere hos Sognefogden, Søren Smed²⁾, da han ikke kunde være i Præstegaarden for Urenlighed eller andet. Bjælkerne var hist og her afsavede, Bæslingerne til Kreaturerne og Stalderum til Hestene var borte, saa han maatte have sin Hest hos Sognefogden. Skorstenen i Storstuen var falden ned, Vinduerne var i Stykker o. s. v.

De Stakitter af Eg, som siden Høvdingsborgs Tid

¹⁾ Liber daticus i Viborg. — ²⁾ Gaardejerne Niels, Steffen, Søren og Hans Ravns Tiptipoldefader.

havde staaet i Borgegaarden og paa begge Sider af Gangen ned til Skiddendammen¹⁾, var nedrevet og opbrændt.²⁾

Wedell reparerede efter Evne; men en skønne Dag — i stille Vejr — faldt Halvdelen af den store Lade sammen — og siden den hele Vesterlænge. »Mine Sognefolk var mig behjælpelige, Tiderne var gode og Offeret rundeligt. Ellers havde det være mig umuligt at komme det igennem,« siger Wedell.

I den ny Præstegaardsbygning var Stuehuset 20 Fag, deri Kongestuen og Kongens Kammer, den nordre Længe med Port og Kongens Stald, 12 Fag, den vestre Længe med Tørvehus, Huggehus, Studehus, Karlekammer, Stald til 10 Heste i lige Linie, Lo, Plads til Vogne, 35 Fag, den store Lade sønden i Gaarden, 24 Fag. I den østre Længe var der Faarehus, Foderlo og Baase til 30 Høveder.

Det er denne Bygning, man ser paa Kortet over Jelling By med Byjord 1781.

4. Herregaarden.

I Sognets sydvestlige Udkant laa Herregaarden³⁾. Dens Navn var Faarupgaard. Særlig stor blev den aldrig. Trods stærk Udvidelseslyst hos flere af Ejerne blev den kun en ukomplet Sædegaard. Flere Gange forsøgte de at faa fat i Gaardene i Jelling. En enkelt Gang lykkedes det. Men det varede kun et Par Aar. Kronen havde forbeholdt sig Forkøbsret, og ved første Lejlighed gled de tilbage igen.

Den gamle Stavemaade af Navnet er Fordrup el. Forderup. Den stedlige Udtale er endnu »Forrup«.

¹⁾ Se Kontrakten Side 130: »de Piller, Hr. Søren har ladet sætte«. —

²⁾ Denne Skildring forklarer ogsaa, hvorfor Kirkebøgerne for Jelling-Hover kun findes fra 1750. — ³⁾ Se Side 99.

Endelsen rup, d. e. Torp el. Landsby, kunde tyde paa, at Gaarden er opstaaet af en Landsby. Der vilde ikke være noget mærkeligt heri. I Begyndelsen af det syttende Aarhundrede samlede Adelen ofte store Jordegodser ved at købe og sammenlægge Bøndergods. Paa den Maade er f. Eks. baade Grundet og Brantbjerg blevet til, og saadan er ogsaa Hovedgaarden Faarup opstaaet. I Kronens Skøder ser man, at der før 1610 ofte handledes med Gaarde og Gadehuse i Landsbyen Faarup. En Mandtalsliste viser, at Kronen 1517 ejede 4 Gaarde i »Fordrup«.

Ogsaa dengang eksisterede Faarupgaard. Allerede 1436 var den en adelig Sædegaard. Men den var ikke meget større end de andre Gaarde i Landsbyen.

Smukt laa den imidlertid, omgivet af Vand paa tre Sider, paa en lille Tunge, som skød sig ud i Faarup Sø. Paa »Slotsbanken« har man fundet Murrester af denne gamle Gaard.

I Søen var der rigeligt med Brasen, Ørreder, Aborrer, Aal og Gedder. Ca. 1700 forsvandt imidlertid Gedderne. Provst Wedell fortæller herom: »En Stodder var ved Søen for at angle og havde fanget en Gedde, hvilken en anden, som havde Rettighed til Fiskeri i Søen, tog fra ham. Den fattige blev forstaaelig nok ilde til Mode herover og sagde: »Fra denne Dag skal der ingen Gedder faas mere af dette Vand!« — Paa visse Steder i Søen gives store Dyb paa nogle Favne, som under Vandet er ligesom omringede med andre højere Steder eller Banker, der forvolder, at man ikke kan komme til der at trække med Garn, saa skal Stodderen have forstaaet den Kunst at forsamle og indeslutte alle Gedderne af den ganske Sø paa eet eller flere Steder, hvor de endnu skal staa i god Forvaring, og ingen kan komme til dem.«

Faarupgaard synes ca. 1400 at have været i den adelige Slægt Ferkes Eje. 1436 skriver Nicolaus Jakobi (Niels Jepsen) sig »de Fathrup« (til Faarup). Han nævnes sammen med en Del af Egnens Adelmænd som Medbesejler. Det er sikkert den samme Mand, der (ifølge Arkivar Thisets Samlinger til Adelen Historie i Rigsarkivet) nævnes 1446 19. Juni, som »wæbenær Nis icipßen«. Seglet viser Ferkernes Vaaben: 3 Ruder paa skraa. Han er Vitterlighedsvidne sammen med Lyder Esbernson (af Slægten Emmiksen).

Niels Jepsens Fader hed Jep Villesen Ferke (g. m. Gidsel Sehested Hartvigsdatter) og ejede Kjeldkær 1406. 1408 udlagde han Hopballe Kro til Chr. Raab for en Søsterdel i Rugballegaard.

Jep Villesens Fader var Wille Jepsen, og da hans Fader Jep Jensen Ferke, skrev sig til Kjeldkær 1360, har Slægten altsaa siddet paa Egnen ogsaa i det 14. Aarh.

Jep Jensens Fader, Johannes (Jens) Ferke, var Ferkeslægtens Stamfader og var 1354 Foged paa Søborg Slot i Nordsjælland.

Det vil af ovenstaaende fremgaa, at der er Sandsynlighed for, at Faarupgaard sammen med Kjeldkær oprindelig har været i Ferkernes Eje.

Efter den ovennævnte Niels Jepsen Ferke har vistnok hans Broder, Povl Jepsen, ejet Gaarden. Han har 1474 en Gaard i »Forderup«. En tredje Broder, Jes Jepsen, nævnes ligeledes 1473 i »Forderup«.

Det er sandsynligt, at der har ligget en Bondegaard tæt ind til Faarupgaard (maaske som Tvillinggaard), at Niels Jepsen har ejet dem begge, men at de efter ham er blevet delt mellem Brødrene. Faarup Mølle er 1578 delt mellem Gaardene. Oprindelig har den vel hørt til Hovedgaarden. Delingen er antagelig sket,

idet Povl og Jes Jepsen har overtaget Broderens Ejendomme.

Povl Jepsen er ikke nogen ukendt Mand i den ældre Adels Historie. Oprindelig var han ret formuende. 1474 laante han en betydelig Sum til Johan Frille.

Gennem sin Moder var han beslægtet med »Billerne«, Særlig gode Venner var han med Bent Bille til Søholm, der var gift med Ermegaard Frille. Til sidst overdrog han dem al sin Ejendom og alle sine Penge og har sandsynligvis derefter faaet en fast Stilling i deres Hus og Hjem. Altid er han parat til at underskrive og forsegle Dokumenter eller til at møde paa Tinge for Hr. Bent.¹⁾

1465 afstod han noget Gods til »sin Frænke«, Fru Anne Banner, Hr. Eggert Frilles Hustru.

Vi ser heraf, at han har haft meget med Slægten Frille at gøre, og at der har været en tynd Slægtsskabstraad mellem Ferkerne og Frillerne. Ad denne Vej er vistnok Gaarden kommet i Hans Walkendorfs Efterleverske, Fru Ingeborg Joachimdatter Rewentlows Eje. Hun ejede den 1510, da hun skødede den til Hr. Henrik Knudsen Gyldenstjerne, St. Restrup ved Aalborg. I Skødet staar, at hun afstaar »Gaarde og Gods i Fordrope og Kerbølling«.²⁾

Man kunde maaske indvende, at det ikke er sikkert, Faarupgaard er derimellem. Nej, bevisligt er det ikke; men det er meget sandsynligt, da Kronen paa dette Tidsrum ejede de fleste af Gaardene i Faarup. Ferkernes to Gaarde var derimod stadig i Adelseje.

Fru Ingeborg Rewentlows Mand, Hr. Hans Walkendorf, nævnes 1468—92, han var 1479 Lensmand paa Eskebjerg, 1495 paa Hagenskov. Fru Ingeborgs Fader var Joachim Henriksen Rewentlow, hendes Moder

¹⁾ Bille-Ættens Historie I. — ²⁾ Henrik Gyldenstjernes Privatarkiv ²⁴/₈ 1510

Cathrina Frille Hakonsdatter, hvis Fader, Hakon Christiansen Frille skrev sig til Løncho 1425.

Hun er altsaa af Slægten Frille. Det er muligt, at »Faarupgaard« er blandt de Ejendomme, Povl Jepsen overgiver til Bent Bille og Fru Ermegaard Frille, og at den efter Fru Ermegaards Død 1504 kommer i Fru Ingeborgs Eje. Herom kan intet siges bestemt.

Fra ca. 1500—1578 følger Ferkernes to Gaarde ikke samme Ejer; der indsættes Fæstere paa dem, og de taber derved i Betydning.

Den bekendte Landsdommer Mogens Munck til Volstrup, der 1523 overlod Kristian II den jydsk Adels Opsigelsesbrev i en Handske, skal have ejet Faarupgaard.¹⁾ Dette gøres sandsynligt ved, at der var Slægtsforbindelse mellem Henrik Knudsen Gyldenstjerne og Mogens Munck, og ved, at Mogens Muncks Sønesøn, Rigsadmiralen Peder Munck, Estvadgaard, ejede den til 1578, da han afhændede den til Kongen.

Faarupgaards Ejerrække fra 1436—1578 er altsaa efter al Sandsynlighed følgende: Niels Jepsen Ferke (1436), Povl Jepsen Ferke (1774), Fru Ermegaard Frille (1474—1504)?, Ingeborg Joachimsdatter Rewentlow 1510, Henrik Knudsen Gyldenstjerne, Mogens Munck til Volstrup, hans Søn Ludvig Munck til Palstrup og Peter Munck til Estvadgaard, som 1578 solgte den til Kronen.

Om Søstergaardens Skæbne fra 1573—1574 kan intet siges. Den er i Hans Skovgaards Eje 1574, da han afhænder den til Kongen.

Fra dette Tidspunkt træder Gaardenes Historie atter frem i Lyset. I følge Adkomstbrev af 28. Juli 1574 skøder Hans Skougaardt Jørgensen til Gundistorp

¹⁾ Provst Wedells Indberetning.

Fr. II »aff mitt Arffuegotz« i Fordrup en Gaard, Jens Terchelsen ibor. Den 8. Sept. 1578 giver Peder Munck til Estvadgaard Fr. II i Magelæg en Gaard i Fordrop, Anders Findsen ibor.

Begge disse Gaarde mageskifter Kongen 22. Nov. 1578 til Laurids Skram paa Hastrup. I Besigtigelsesbrevet¹⁾ til dette Mageskifte finder man følgende Vurdering af Gaardene:

»En Gaard udi Forup Jens Terkelsen paabor, skylder $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Svin, 1 Fødenød, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og Gæsteri. Kan saa og avle $5\frac{1}{2}$ Ørter Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørter Byg, $2\frac{1}{2}$ Ørter Havre, 16 Skp. Boghvede, 24 Læs Eng, Skov til 12 Svin. — En Gaard ibid. Anders Findsen paabor, skylder $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Svin, 1 Fødenød og Gæsteri. Kan saa og avle 6 Ørter Rug, $2\frac{1}{2}$ Ørter Byg, 2 Ørter Havre, 12 Skp. Boghvede, 40 Læs Eng, Skov til 40 Svin.«

I et Kongebrev 1590²⁾ staar om Anders Findsen i Vejle, at han var »kommet fra Faarupgaard«. Det er dermed klart, hvilken af de to Gaarde, der er Faarupgaard.

Laurids Skram havde store Planer med Gaardene i Faarup. Han vilde samle dem til en Hovedgaard, som han derefter selv vilde bo paa.

Men Fæsterne havde jo Gaardene i Livsfæste. Det gjaldt derfor om at finde paa noget, der kunde give ham Skin af Ret til at drive dem ud. Og Lejligheden bød sig snart — i al Fald for den enes Vedkommende. Fæsteren paa Faarupgaard, Anders Findsen, havde under noget Byggearbejde paa Gaarden 1586 givet en Tømrer et lille Stykke Jord og en Stump Eng. Det var selvfølgelig ulovligt, og Anders Findsen fik Ordre

¹⁾ Rigsarkivet. — ²⁾ Kancelliets Brevbøger.

til at forlade Faarupgaard. Men Fæsteren følte sig uretfærdigt behandlet og klagede til Kongen og hævdede, at Faarupgaard ikke var blevet ringere med den Ordning, han havde truffet.

Kongen gav ham Medhold og bad Laurits Skram lade den Sag fare. Han lader ham desuden vide, at Kronens Birk Jelling aldrig bliver til fals. Kongen ved godt, at Laurids Skram tænker paa at lave en større Gaard ud af Faarup.¹⁾ — Men Laurids Skram faar sin Vilje sat igennem. Anders Findsen maa forlade Gaarden. 10. Maj 1587 faar han kgl. Tilladelse til at bosætte sig i Vejle og for Livstid være fri for Skat, Hold og al anden kgl. og borgerlig Tynge. 1690 bor han endnu i Vejle. Han klagede da over, at Byfogden havde sat ham i Skat.

Syd for Faarup Sø ligger Hornstrup, nu ca. 10 Ejendomme, men dengang kun een Gaard, Hornstrupgaard, som indtil 11. Januar 1574 hørte under Kjeldkær i Bredsten Sogn og ejedes af Rigshofmesteren Peder Oxe til Gisselfeld. Paa det nævnte Tidspunkt solgte han den til Kongen, som derefter 1578 samtidig med Gaardene i Faarup mageskiftede den til Laurids Skram. Jorderne paa begge Sider af Søen tilhørte for største Delen dermed Faarupgaard.

Laurids Skram var egentlig af Slægten Fasti. Hans Farfar havde faaet Navner Peder Skram efter sin Morfar. Laurids Skram blev 1557 gift med Maren Bille, en Datter af den udmærkede skaanske Adelsmand Claus Bille, som baade var indflydelsesrig og velstaaende. Svigersønnen kom ogsaa snart i Kongens Gunst. Herom giver »Biografisk Leksikon« Besked. Her skal kun anføres, at han en Tid var Lensmand paa Koldinghus. Han ejede foruden Faarup ogsaa

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Hastrup i Tyregod Sogn og Korsøgaard i Rinds Herred.

1585 fratraadte han sine Len, antagelig paa Grund af Svagelighed; thi han døde allerede 6. Okt. 1587 paa sin Fædrenegaard Hastrup, 57 Aar gammel. Han blev begravet i Tyregod Kirke.

Senere maa hans Kiste være blevet flyttet til Faarupgaards Gravkapel ved Jelling Kirke. I Haandskriftet »Jyske Antiquiteter«¹⁾ af Anna Krabbe staar, at der i Jelling Kirke findes følgende Gravskrift over ham:

Hvo som offuer min graff mone staa
 Betenchie naar du gaar her fraa,
 Saa skion som du war iegh i liffue,
 Som ieg nu er, slig skalttu bliffue,
 Der fore fryct Gud, bed hanom om naade,
 Af hans ord lad dig styre och raade,
 Giør och din neste ingen wskiell
 Med frie willie eller forsett.
 Bed Gød, att hand dig wile begaffue
 Med ett erliggt rycte i dinn graffue
 Leff, saa du kandst dœ christeligh,
 Saa giffuer Gud wist himmerigh.

Laurids Skram og Maren Bille havde 2 Døtre, Lisbet og Maren. Fem ældre Døtre var døde som smaa.

Lisbet var 1583 blevet gift med Kongens Yndling, den begavede Henrik Belov paa Spøttrup.

Ved Laurids Skrams Død gik Hastrup i Arv til Lisbet Lauridsdatter Skram, og Maren Bille flyttede derfor med sin yngste Datter til Faarupgaard, som derefter igen er en adelig Sædegaard.

Maren Bille kom snart i Strid med Kronbønderne i Jelling. Hun krævede nemlig Ret for Bonden paa Hornstrup til Fædrift og Tørvegrøft i Jelling Mark, idet hun hævdede, at Bonden ved Besigtigelsen af

¹⁾ Rigsarkivet.

Gaarden til Mageskiftet 1578 havde opgivet, at han og hans Formænd havde haft nævnte Rettigheder.¹⁾

Jellingbønderne mente imidlertid, at de kunde bevise, at Maren Bille havde Uret. En Bonde, som tidligere havde boet i Hornstrup, var enig med dem og havde afgivet Erklæring derom. Kongen, Kristian den Fjerde, til hvem Bønderne havde indsendt Klage, gav dem Medhold og mente, at Striden var opstaaet paa Grundlag af Hornstrupbondens urigtige Opgivelse ved Besigtigelsen 1578. I Peder Okses Mageskiftebrev 1574 stod intet om, at Hornstrupgaard havde Rettigheder i Jelling Mark. Kongen mente derfor, at det i Mageskiftebrevet indførte ingen Magt burde have, og anmodede Lensmanden paa Koldinghus om at forsvare Kronens Birk mod ulovlige Indgreb.

Den 12-aarige Konge (eller hans Raadgivere) troede vel, at med dette Kongeord var Sagen afgjort. Men nej! Kongen modtog snart en lang Skrivelse fra Fru Maren, hvori hun fremstillede den, set med hendes Øjne. Hun hævdede desuden, at hun ikke kunde faa Ret paa Jellingbøndernes Ting, fordi en af dem selv var Herredsfoged. Hun anmodede om at faa Vidnerne afhørt paa Landstinget.

Enden paa Striden kendes ikke. Landstingsdombogen for det paagældende Aar (1590) mangler. Men Maren Bille har utvivlsomt tabt Sagen. Man hører aldrig siden hverken ved Matrikuleringen 1688 eller ved Udskiftningen 1782 noget om, at Hornstrupbonden har Rettigheder i Jelling Mark.

Birkefogden i Jelling, Las Andersen, havde fæstet Kirkens Part af Korntienden af Jelling Sogn. 1593 klagede han til Kongen over, at han ikke kunde svare den høje Afgift, Tienden var takseret for, da Maren

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Bille nu selv drev baade hendes egen og to andre af hendes Gaarde i Jelling Sogn.¹⁾

Adelen var jo tiendefri, og Las Andersen gik altsaa Glip af Tienden fra tre Gaarde, der før var Fæstere paa.

Las Andersens Skrivelse viser, at Maren Bille energisk arbejder videre paa, hvad hendes salig Husbond havde planlagt og paabegyndt. 1593 fik hun Faarup Mølle i Forlening af Kronen.²⁾ Faarupgaard vokser i Omraade og Indflydelse. Hun forlangte nu at faa udvist særlige Stolestader til Faarupgaard i Sognekirken. Men Præsten i Jelling, Hr. Anders Nielsen, og Kirkeværgerne nægtede dette. De har aabenbart ligesom de øvrige Jellingmænd set med Uvilje paa den voksende Hovedgaard og dens energiske Ejerske. Men Maren Bille forfulgte som sædvanlig sin Sag til det yderste. Landstinget gav hende 1593 Medhold, og Præsten maatte udvise de omstridte Stolestader foroven i Kirken.³⁾

Datteren Maren skulde arve Faarupgaard. 1594 blev hun gift med Jakob Hardenberg til Mattrup. Maren Bille forstod at faa sine Døtre »godt gift«. Jakob Hardenbergs Fader, Rigsraad Erik Hardenberg, var en af Landets rigeste og mest indflydelsesrige Mænd. Men der var Tungsind i Slægten. Alle sine tre Sønner maatte han følge til Graven. Jakob Hardenberg døde 1602 paa Mattrup og blev begravet i Klovborg Kirke.

Maren Bille havde nu ingen af sine Døtre om sig. Men hun følte sig ikke ensom og gammel. Hun havde ogsaa andre at leve for. Allerede 1593 fik hun efter eget Ønske sin lille 3-aarige Datterdatter Sophie Below fra Spøttrup til sig paa Faarup. Det var dengang ofte Skik, at Børn i et kortere Tidsrum blev opdraget hos Bedsteforældrene. Maren Bille søgte

¹⁾ Kancelliets Brevbøger. — ²⁾ 1617 købte Maren Skram den. — ³⁾ Provst Wedell.

bl. a. at give Sophie Kærlighed til Slægten. Hun syslede en Del med Slægtshistorie og fuldendte, mens Sophie var hos hende, en Slægtbog.¹⁾

Aar 1600 døde Sophies Moder Lisbet Skram i Barselseng paa Kalø. 2 Sønner og 3 Døtre stod moderløse.

Den virksomme Maren Bille fik det snart ordnet saadan, at Døtrene kom til Faarup. Fru Maren Skram var kommet til at holde af den lille Sophie og tog hende til sig paa Mattrup, hvor hun blev, til hun 1606 blev gift med Christen Thott, Boltinggaard ved Ringe.

Maren Skram havde ingen Sønner. En Datter arvede Mattrup, hvorefter hun (ca. 1610) overtog sit Arvegods Faarup. I flere Aar virkede Moder og Datter nu sammen paa deres kære Gaard. Med den store Arv efter sin Mand kunde Maren Skram evne at fuldføre, hvad hendes Forældre havde paabegyndt. Hun køber og nedbryder Resten af Gaardene i Faarup.

Magister Laurits Gonsager skriver 1690 herom i sin Indberetning:

»Udi en Tiendebog, som en af mine Formænd skreven er efterladt, finder jeg Faarup at have været en Bondeby, er navngiven 1609 saa og 1610 7 Mænd, som der har boet og tiendet. Anno 11 og 12 5 Tiendemænd. Anno 13 9 Decimantes. Anno 14 flere. Anno 15 4 Decimantes. Anno 1616 staar saaledes: af Faarupgaard Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte. Dette Aar mener jeg, at en Del af Bøndergaardene er blevet afbrudte. Der siges, at det ikke skete paa een Tid, da Bønderne havde forskellige Husbønder. Anno 1618 mener jeg, at alle Bønder er bortkomne, thi da staar der: Af Faarupgaard Rug 2 Ørter, Byg 2 Ørter, Havre

¹⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 771. Paa dens første Side staar: »Anno mdl XXXXIX lod jeg Maren Bille, sallig Lauridz Skrams vdskriffue denne slegtebog.»

1 Ørte, med denne Tilskrift: »Dette bevilges mig af Gaarden for min aarlige Tjeneste«.

Gonsager mener, at ca. 6 Gaarde er lagt under Faarup, hvilket stemmer med det i Tiendebogen nævnte Antal af Tiendeydere. Naar der nævnes forskelligt Antal de forskellige Aar, forklares det ved, at hver Tiendeyder maaske ikke har betalt hvert Aar, men har staaet i Restance for et eller flere Aar.

I Markbogen for Faarupgaard findes følgende: »Berettes at vere en otting jord offr ald Faarupgaards schoff og mark, huor aff giffues til Jelling kirche 1 Ørte rug og 1 Ørte biug, som skal vere til viin og brød.

Men berettes at icke nogen nu leffuer, som veed, hvor samme jord liger«.

Denne Kirkejord stammer aabenbart fra Landsbyens Tid. Den laa ikke samlet. Der staar: »offr ald Faarupgaards schoff og mark«.

6. Marts 1620 udstedtes kgl. Befaling til Lensmanden paa Koldinghus. Maren Skram havde begæret »til en Begravelse at maatte faa det gamle Kapel som staar ud af Jelling Kirke«, hvorfor hun vilde give saa mange Mursten, som den gamle Kirke kunde hvælves med. Lensmanden skulde undersøge, om det kunde ske Kirken uden Skade og i saa Fald forsøge at faa hende til ogsaa at give Kalk og Arbejdsløn.¹⁾

Kirken blev hvælvet, og Kapellet blev bygget, og Maren Skram stiftede et Legat til Kirkens Vedligeholdelse.

Maren Bille oplevede at se Faarupgaard som en betydelig Hovedgaard. Hun levede 1618. Da var hun, 81 Aar, til Stede paa Lindved. Hendes Lig er sikkert blevet sat ind i det nye Kapel, og ved samme Lejlighed er maaske Laurids Skrams Kiste blevet flyttet dertil.

Ogsaa Maren Skram er blevet begravet i Kapellet.

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Man kender ikke Dødsaar, hverken for Maren Bille eller Maren Skram.¹⁾ Branden 1679 udslettede de Minder, der har været om dem i Kapellet.

Fru Maren Bille var sikkert den drivende Kraft i Arbejdet for at grundlægge Hovedgaarden, selv da Maren Skram ejede den. Til Tider forfulgte hun vistnok sit Maal med Hensynsløshed. Følgende Fortælling lever endnu i Folkemunde:

I Aaret 1600 byggede hun en ny Lade. Hun indskærpede Bygmesteren, at Arbejdet skulde udføres saadan, at den blev uforgængelig i Aarhundreder. En Dag kom hun til Mesteren, der var beskæftiget med at tiltælle Nagler til Sammenføjning af Tømmeret. Før at øge hendes Tillid sagde han: »Dersom der kommer til at mangle een eneste Nagle i den nye Lade, bekoster jeg dens Opførelse!« »Det er et Ord!« sagde Fru Maren. — En Nat listede hun ud i den næsten færdige Lade og tog to Nagler ud. — Kort efter var Bygningen færdig, og Mesteren gik rundt i den med Fru Maren, for at hun kunde mønstre den i alle Endeligheder. — »Men her mangler jo en Nagle«, sagde hun pludselig — og lidt efter: »Og her en, min gode Bygmester. Husker I vor Overenskomst?« — Den følgende Morgen fandt man Mesteren hængende i den nye Ladeport. Han havde undlivet sig selv. — Siden kunde den Port ikke rigtig lukkes. — Men Fru Maren fik ikke Ro i sin Grav. Hver Nat »gik hun igen« mellem Hovedbygningen og Laden. Præsten i Jelling maatte da ned til Gaarden for at mane hende ned. I en Sump i Nærheden ser man endnu en Pæl, som skal være rammet igennem hende. Dog — han fik det ikke gjort godt nok. Hver Julenat kunde hun

¹⁾ Formodentlig døde de begge mellem 1618—25. Sophie Below synes at eje Faarup 1625.

1 Ørte, med denne Tilskrift: »Dette bevilges mig af Gaarden for min aarlige Tjeneste«.

Gonsager mener, at ca. 6 Gaarde er lagt under Faarup, hvilket stemmer med det i Tiendebogen nævnte Antal af Tiendeydere. Naar der nævnes forskelligt Antal de forskellige Aar, forklares det ved, at hver Tiendeyder maaske ikke har betalt hvert Aar, men har staaet i Restance for et eller flere Aar.

I Markbogen for Faarupgaard findes følgende: »Berettes at vere en otting jord offr ald Faarupgaards schoff og mark, huor aff giffues til Jelling kirche 1 Ørte rug og 1 Ørte biug, som skal vere til viin og brød.

Men berettes at icke nogen nu leffuer, som veed, hvor samme jord ligger«.

Denne Kirkejord stammer aabenbart fra Landsbyens Tid. Den laa ikke samlet. Der staar: »offr ald Faarupgaards schoff og mark«.

6. Marts 1620 udstedtes kgl. Befaling til Lensmanden paa Koldinghus. Maren Skram havde begæret »til en Begravelse at maatte faa det gamle Kapel som staar ud af Jelling Kirke«, hvorfør hun vilde give saa mange Mursten, som den gamle Kirke kunde hvælves med. Lensmanden skulde undersøge, om det kunde ske Kirken uden Skade og i saa Fald forsøge at faa hende til ogsaa at give Kalk og Arbejdsløn.¹⁾

Kirken blev hvælvet, og Kapellet blev bygget, og Maren Skram stiftede et Legat til Kirkens Vedligeholdelse.

Maren Bille oplevede at se Faarupgaard som en betydelig Hovedgaard. Hun levede 1618. Da var hun, 81 Aar, til Stede paa Lindved. Hendes Lig er sikkert blevet sat ind i det nye Kapel, og ved samme Lejlighed er maaske Laurids Skrams Kiste blevet flyttet dertil. Ogsaa Maren Skram er blevet begravet i Kapellet.

¹⁾ Kancelliets Brevbøger.

Man kender ikke Dødsaar, hverken for Maren Bille eller Maren Skram.¹⁾ Branden 1679 udslettede de Minder, der har været om dem i Kapellet.

Fru Maren Bille var sikkert den drivende Kraft i Arbejdet for at grundlægge Hovedgaarden, selv da Maren Skram ejede den. Til Tider forfulgte hun vistnok sit Maal med Hensynsløshed. Følgende Fortælling lever endnu i Folkemunde:

I Aaret 1600 byggede hun en ny Lade. Hun indskærpede Bygmesteren, at Arbejdet skulde udføres saadan, at den blev uforgængelig i Aarhundreder. En Dag kom hun til Mesteren, der var beskæftiget med at tiltælle Nagler til Sammenføjning af Tømmeret. For at øge hendes Tillid sagde han: »Dersom der kommer til at mangle een eneste Nagle i den nye Lade, bekoster jeg dens Opførelse!« »Det er et Ord!« sagde Fru Maren. — En Nat listede hun ud i den næsten færdige Lade og tog to Nagler ud. — Kort efter var Bygningen færdig, og Mesteren gik rundt i den med Fru Maren, for at hun kunde mønstre den i alle Enkeltheder. — »Men her mangler jo en Nagle«, sagde hun pludselig — og lidt efter: »Og her en, min gode Bygmester. Husker I vor Overenskomst?« — Den følgende Morgen fandt man Mesteren hængende i den nye Ladeport. Han havde undlivet sig selv. — Siden kunde den Port ikke rigtig lukkes. — Men Fru Maren fik ikke Ro i sin Grav. Hver Nat »gik hun igen« mellem Hovedbygningen og Laden. Præsten i Jelling maatte da ned til Gaarden for at mane hende ned. I en Sump i Nærheden ser man endnu en Pæl, som skal være rammet igennem hende. Dog — han fik det ikke gjort godt nok. Hver Julenat kunde hun

¹⁾ Formodentlig døde de begge mellem 1618—25. Sophie Below synes at eje Faarup 1625.

nærme sig et Hanefjed til Gaarden. Naar hun paa den Maade var naaet op til Laden, skulde den brænde — .¹⁾

Efter Maren Skram blev Sophie Below, hendes Søsterdatter og Plejedatter, Ejer af Faarup. Hun var jo blevet gift med Herren til Boltinggaard af den ansete Slægt Thott. Christen Thott døde allerede 1617 og blev bisat i St. Knuds Kirke i Odense.

Sophie sad Enke i 33 Aar og ledede personlig Undervisningen og Opdragelsen af sine tre Børn, Henrik, Birgitte og Anne. Hun var selv en lærd Dame; hun læste og skrev Latin med Lethed og oversatte engelske Bøger. — Birgitte Thott blev en af Danmarks lærdeste Kvinder.

Sophie Below var en sjælfuld og god Kvinde, mild og godgørende i sin Færd, hver Dag holdt hun Andagt med sine Børn og Tjenestefolk.

Hun var meget velstaaende. Alle hendes Ejendomme blev 1625 takseret til 962½ Td. Hartkorn, hendes jyske (1638) til 293½ Td. Htk., deraf Faarup 30 Td. Hun arvede Brandholm efter sin Broder, Jørgen, men solgte den 1631.

Man har det Indtryk, at hun i praktisk Sans ikke kan maale sig med sine Forgængere paa Faarup. Hendes Velstand gaar det efterhaanden noget tilbage med. Sandsynligvis lider hun Tab under Kejserkrigen. De fleste af Herregaardene i Vejleegnen blev dengang plyndrede. Grundet og Højgaard blev afbrændt.

1638 købte Sophie Below af Kronen et Stykke Kirkeskov, som hørte til Jelling Kirke. Det laa »lige i Vest for den Vej, som løber fra Faarup Sø til Jelling«.

1642 klagede hun til Kongen over, at der begav sig

¹⁾ Paa Brandmuren af den gamle Lade stod Aarstallet 1600 samt Bogstaverne C. T. S. Der var anvendt Egetømmer af meget svære Dimensioner til Bygningen. Den brændte 1914 samtidig med Hovedbygningen.

adskillig Uorden og Trætte i hendes Sognekirke i Jelling med Stolestaderne, saa at hendes Tjenere ingen visse Stolestader havde, hvorfor Kongen 24. Dec. 1642 befalede Lensmanden og Biskoppen at ordne det saa, at de største og ældste Tiendeydere kunde faa de bedste Stolestader, og iøvrigt paase, at alt skikkeligt og ordentligt kunde tilgaa. De Stolestader, som stod i Altergulvet, skulde afskaffes, saafremt der var fornøden og bekvemmelig Plads nok i Kirken.

I Aaret 1918 forærede Enkegrevinde Brockdorff Kletkamp i Holsten det kgl. Bibliotek et mærkeligt gammelt Haandskrift. Det var en Slægtbog, udarbejdet af Sophie Below. Man havde længe vidst, at hun havde samlet interessante Oplysninger om Adelslægter, og havde ogsaa kendt Afskrifter af »Sophie Belows Slægtbog«.

Den er i Folio og indbunden i gult Pergament. Paa det først beskrevne Blad staar: »Anno 1634 lod jeg begynnde at schriffue wdi denne bog adskillige adelige slechter och herkomst, saa wit jeg wed eller kannnd forfare sandferdig att werre, de gamle och affgangen till en lofflig ihukommelse, de vnge, som nu ere och efterkommer, till wnderretning och widschab«.

Paa den anden Side staar under 3 Bibelsprog: »Sophia Below s. Christen Thotes egen handt«.

Bogen blev ikke gjort færdig af Sophie Below selv. Efter hendes Død 1651 fortsatte Datteren Anne Arbejdet¹⁾, men ogsaa hun døde inden Fuldførelsen. Den anden Datter, Birgitte Thott, fik Arbejdet gjort færdig. Hun lod »udi en iil« sammenskrive, hvad hun havde fundet af Optegnelser efter sin Moder og Søster.

Hun indleder Bogen med en lang Fortale, hvori hun

¹⁾ Et Sted tales der om »Oxer slect, som den aff Jomfru Anne Tott er sammenskreffuit«.

omtaler, at det baade hos Jøder, Grækere, Romere og Tyske har været en yndet og agtet Beskæftigelse at udarbejde Slægtstavler. Hun fremhæver, at hendes Moder har gjort sig stor Umage med at opsøge »alle de monumenter, kircher eller anden stedtz fandtes, huor aff hun om slecters vdregnelse kunde haffue nogen wis vnderretning, item aff krønicherne at vdrage deris naffne, som haffue forthiendt derudi at optegnis, saa oc ellers at samle tilhaabe alle de skreffne documenter, som derom war at bekomme«.

Hun beder til sidst om, at man ikke vil lægge hendes Moder det til Last, om der skulde være Fejl i Bogen. »Det er saa med slegterne, at jo videre mand kommer, jo større mørckhed oc wuished mand finder«. ¹⁾

Om Sophie Belows Sygdom og Død fortæller F. Chr. Schönau i »Lærde Fruentimmer« efter Hans Thome-sens Ligprædiken:

Den 7. Juli 1651 kom Sophie Below til Boltinggaard for at være med til sin Søns, Henrik Thotts forestaaende Bryllup. Kort efter blev hun angrebet af en influenzalignende Sygdom og maatte holde Sengen. Alle Børnene var samlet om hendes Sygeleje, og hun tog en vemodig Afsked med sin Søn og ønskede ham med megen Inderlighed Guds Velsignelse over hans Ægteskab. Hun tilskyndede Døtrene at tage med til Brylluppet og lod stærkere, end hun egentlig var. Til Præsten sagde hun, da Doktoren var gaaet ud for at tilberede nogle Medikamenter: »Her læger hverken Urter eller Plaster, men kun dit Ord, Herre, som læger alle Ting!« ²⁾ Hun var klar over, at det bar mod Døden, men samtidig bad hun Præsten ikke gøre Børnene urolige for hende, saa de maaske ikke vilde

¹⁾ William Christensen: Sophie Belows Slægtbog (Personalhistorisk Tidsskrift, 7. R. 4. Bd.). — ²⁾ Visdommens Bog, 16. Kap.

rejse til Odense til Brylluppet. — I flere Dage forberedte hun sig gennem Bøn og Læsning til at modtage den hellige Nadver. Søndag Morgen den 21. Juli sagde hun til Præsten, at hun nu var rede til at modtage Sakramentet. Efter hendes Ønske samledes først alle Gaardens Folk for sammen med hende at høre Skriftetalen. — Om Eftermiddagen kom begge hendes Døtre tilbage fra Odense. De havde maattet rejse fra deres Broders Bryllup, som stod samme Dag. De var blevet holdt underrettet om hendes Tilstand. Døtrene og Præsten læste efter hendes Bøn flere Salmer og Andagtsstykker for hende. Mandag Aften ved Titiden mærkede de, at Dødsøjeblikket nærmede sig. De faldt alle paa Knæ ved hendes Seng, og Præsten lyste Herrens Velsignelse over hende. Som i Søvn tog hun Afsked med hver enkelt og sov derefter stille ind. — Hun blev bisat i St. Knuds Kirke i Odense.

Henrik Thott var allerede 1641 blevet Ejer af Faarup. Han havde oprindelig været meget velstaaende og haft udstrakte Godser.¹⁾ Men — maaske særlig som Følge af Svenskekrigene — gik det efterhaanden meget tilbage for ham. Han levede endnu 20. Nov. 1674, men i stor Fattigdom, og man ved end ikke, naar og hvor han døde.

Allerede 1655 maatte han sælge Faarup til sin Søster Anne.

Af det foregaaende har vi set, at hun havde taget sin Moders Interesse for Slægtshistorie i Arv. Ogsaa hun var en lærd Dame, var dygtig i Fransk, Tysk og Engelsk. Hun lagde sig især efter teologiske Studeringer og oversatte Andagts- og Bønnebøger fra Fransk, Tysk og Engelsk. — Under Svenskekrigen 1657—60 led Faarup meget, Fæsterne kunde ikke svare deres Af-

¹⁾ Biografisk Leksikon.

gifter (hendes fire Fæstere i Bredsten Sogn havde Fjenden taget ud af Gaardene). Der var store Udgifter, men smaa Indtægter. Anne Thott døde under Krigen¹⁾, og Henrik Thott overtog derefter Gaarden igen. Men for ham gik det stadig frygteligt ned ad Bakke, og 1666 maatte han lade en af sine Kreditorer, Anders Madsen, overtage Gaarden.²⁾

Anders Madsen havde været Skriver paa Koldinghus. I Bilagene til Lensregnskaberne nævnes han som »Slotsskriver«. Efter Enevældens Indførelse med den ændrede Administration kaldes han 1660—62 Amtsskriver. Denne Stilling fik derefter hans Svigersøn, Johan Badenhaupt.

I Tingbøgerne for Jelling Birk nævnes han fra 1664 ofte som »Forvalter paa Faarupgaard«. Den velhavende Borgermand i Kolding har altsaa allerede paa den Tid begyndt at administrere Faarup for den uheldige Henrik Thott.

Den nye Ejer var en farlig Mand for Bønderne i Jelling. Kronen skyldte ogsaa Penge til Anders Madsen. Men det var fattige Tider. Kronen trængte til Indtægter. Den 27. Juli 1664 solgte Kongen Gaardene i Jelling, Skovdal Mølle, Jelling Skov og 1 Gaard i Almstok (Htk. 91½ Td. 3 Skp. à 50 Rdl. Td.) for 4593 Rdl. 3 Ort, men forbeholdt sig Tilbagekøbsret til det samlede Gods.

Nu var der alvorlig Fare for, at Bønderne i Jelling for stedse skulde blive Herregaardsbønder.

Der udviklede sig snart et spændt Forhold mellem den nye Herremand og de gamle Kongsbønder. Landsbyen havde lidt meget under Krigen, og Bønderne

¹⁾ Anne Thott døde 1658. Formodentlig er hun blevet begravet i Ligkapellet i Jelling. — ²⁾ Jørgen Juell og Diedrich Blomme gjorde for Anders Madsen Indførsel i Faarup den 19. Marts 1666 for Capital 2754 Rdl. (Se Side 157 f.)

kunde ikke svare Afgifterne. Men Anders Madsen forlangte, at Landgilden skulde betales og stævnedem dem for Birketetinget i Jelling.

Den 4. Dec. 1665 afsagdes Dom i Sagen: »Da efter Tiltale, Gjensvar og denne Sags Lejlighed, saa og efterdi her bevises med Restans, at forskrevne Mænd udi Jelling er skyldig til deres Husbond Anders Madsen en Summa Penge, som til Michelsdag skulde haft været betalt, og Sagen haver været opsat til idag, forskrevne Mænd ikke herimod at være mødt eller nogen paa deres Vegne herimod at sige eller undskylde — da efter forberørte Lejlighed vides ei rettere at kjende, end bemeldt Jellingmænd jo pligtig er og bør Anders Madsen fornævnte Penge at betale inden 15 Dage her næstefter, eller Navn og Vurdering i enhver Bo og Gods, ihvor den findes kan efter Forordningen. Belangende Captain Jonas, som her i Birket ved Tingsvinde haver sig tilforpligtet at betale Anders Madsen en Summa Penge til Michelsdag sidstforleden, item 2 Colding-Ægter, hvilket han ei haver efterkommet, da vides ei rettere end han jo bør forberørte Penge og tvende Ægter at betale inden 15 Dage . . .«

Den 24. Septbr. 1666 forbød Anders Madsen Jelling Bymænd at lade male andre Steder end hos Skovdal Møller. Dertil svarede de, at naar han blot vilde male ligesaa oprigtig for dem som de andre Møllere, vilde de gerne søge ham.

Den 26. Febr. 1666 optoges et andet Vidne paa Jelling Birketeting, der ogsaa klart viser Bymændenes forandrede Stilling:

Staffen Jensen, Kønne Nielsen, Laurids Jøpersen og Niels Bunde i Jelling vandt, at Jelling Bymænd haver gjort og ladet gjøre Hovning til Faarupgaard med Tærsken og Ugedage siden Faarupgaards næste

omliggende Tjenere ved Michelsdagstider næstforleden blev ved Indførsel borttagen, og siden de andre Faarupgaards Tjenere, som i lige Maade ved Indførsel er hentagne, som tilforn drev Faarupgaards Avl. Ydermere vandt forskrevne Vidnespersoner, at det er dennem i Sandhed fuldvitterligt, at Jelling Mænd siden den Tid, bemeldte Bønder er bortkommen, have de med deres Folk, Heste og Vogne skovet til Faarup, hvis Ildebrand Anders Madsen havde fornøden dér paa Gaarden af Jelling Skov. Tilmed er det dennem vitterligt, at ikke en eneste Bonde er til Faarup Hovedgaard beholden af alle dennem, som tilforn haver dreven Ladegaardsens Avl.

Jellingbønderne er godt paa Veje til at blive almindelige Hovbønder. — Men det hele blev dog kun som et optrækkende Uvejr. 1668 gled Jellinggaardene atter over i Kronens Eje, og 1670 døde Anders Madsen.

Hans Enke, Dorthe Hansdatter af Slægten From, beholdt Gaarden i 2 Aar. Hun førte Proces med Henrik Thott, som mente, at han var blevet forurettet ved Indførselen 19. Marts 1666. Ogsaa Anders Madsen havde han sagsøgt, men Landsdommeren i Jylland, Jens Rothsteen, havde ved Dom af 15. Septbr. 1669 givet Anders Madsen Medhold. Aaret efter kom Sagen for Højesteret. Henrik Thotts Fuldmægtig fremlagde da følgende Protestation:

Stormægtigste Konge, Allernaadigste
Arffueherre.

Min underdaanigste Prætention imod de gode Mend, som hafuer werit Commissarier imellem mig og Anders Madsen udi Collding, nemblig Jürgen Juull till Angersbøll och Diedrich Blomme till Niibel, er denne:

Først, da de hafuer gioert Indførselen, er mig iche loulig derom aduahrit, at jeg kunde wiede at møede, saa och at giøre dennem dend Opliußning om Gaarden, och dendtz rette Tilliggellße, som de hafde behøfuit at viede, da de Vdlegh gjorde, huorforre jeg allervnderdaanigst formeener, de mig hafuer forurettit.

Først effterdi mitt till hannem vdgifuene Pantebreff siger, at hand schall haffue till Vnderpant min Hofuitgaard Faarup, med ald dens Tilliggellße, som er och haffuer werit vnder Hofuidtgaardens Taxt, huilchet iche Gaardtzens Biugning er meent; desforuden haffuer de till Gaardtzens Herlighed vdlagdt en Eng som kalldis Oede mark, som ligger en Miil herfra Gaarden, huilchet er en aparte Ejendom och iche Gaarden wedkommer. Dog alligevel haffuer Commissarierne det vdlagt, och saasom for intet reignet. Desforuden bemegter sig nu Anders Madsens Effterlefuersche et Støche Schouff kalldis Gresdall, och schylder aarlig til Jelling Kierche 10 β, som och saa er et sert Kiøb [o: Særkøb], och Gaarden iche wedkommer, som sees aff Sahl. och højlofl. Ihuekommelse Konning Christian den Fierdes Skiøede. Noch bemegter hund sig en Eng liggendis een Miil fra Gaarden kaldis Roßkier, som aarlig kand høstis 10 Læs Høe och er itt sær Mageschifte, som udi Sahl. Højlofl. Ihukommelse Konning Friedrich dend 2dens Tied er erlanget, som udaf Skiødet naad. kand erfahris, saa alligevel beuises her vnderdaanigst, med Forteignelse paa det Goedtz, huoraff Faarupgaard er biugdt, huoraff kand erfahris, at Anders Madsen nochsom kunde woerde contententerit, foruden disse trende Posters Ejendommer, effter huilche Omstendigheder jeg allervnderdaanigst hermed sitter udi Rette, effterdi Commissarierne mig saalides (det jeg formener) haffuer forurettit, och iche alleene vd-

lagt ham Biugningen, som intet var ham pantsatt, men och taxerit den for 700 Rixdl. ringere end jeg den i Sødshendi Schifft hafuer tagen, vanseet den i min Tid er megit forbedrit, och iche forverrit, huorfor jeg och har vdlagdt de 700 Rdl, jeg har behollden i Biugningen till min Daater for hendis Møderne Arff, huorfor jeg formeener jeg bør att beholde de tre Ejenomme, nemblig Oedemark og Roßkier och Gresdaal, som iche ligger vnder Gaardsens Taxt, saa och min Daaters Formynder, Welb. Jurgen Rosenkrantz, bør att niude de 700 Rixdlr. aff Anders Madsens Enche forloddis ud, om hund Gaarden wil niude, omb huilche Omstendigheder jeg en naadig Domb erwarter.

Haffnia, dend 8. Augusti Ao. 1670.

Deres kgl. Majestæts allerunderdaanigste Tiener

Hinrich Tott.

Jørgen Rosenkrantz¹⁾ protesterer paa Sophie Thotts Vegne og hævder ligesom Henrik Thott, at Pantebrevet til Anders Madsen ikke melder noget om Bygningen, men først om Ret til Udlæg i Ager, Eng, Skov, Fiskevand og Fægang og dernæst i nærmest omliggende Bøndergods. Det er med Urette, at Anders Madsen har tilegnet sig Bygningen, for han kunde have faaet Dækning nok i Hartkorn og Bøndergods. Anders Madsens Enke bør derfor betale ham de 700 Rixd., som »effter Schifftebreffuitz Formelldning er vdlagdt til Sophie Thott«.

— Men Dommeren mente anderledes. Han formodede, at Jens Rothsteens Dom var rigtig:

»Da effter Tilltalle, Giensuar och denne forberørte Sags Beschaffenhed, blef herom for Retten afsagt,

¹⁾ Broder til Sophie Thotts afdøde Moder. Sophie, den eneste af Henrik Thotts Børn, som var i Live, var sindssyg.

efterdi intet nøjagtigt er blefuen forrebragdt, som enten Commissariernis Forrettning, eller Landzdommerens Domb kand suecke, da bør de i alle Maader ved Magt at bliffue.«¹⁾

— — 1672 solgte Dorthe Froms Faarup til Oberst Conrad von den Brincken til Haraldskjær.

Den nye Ejer var født 1633. Som ung kom han til Danmark fra Kurland, hvor Svenskerne under Gustav Adolf havde gjort sig til Herrer. Mange saa med Misundelse og Had paa Sveriges voksende Magt efter Tredivaarskrigen, og adskillige ventede, at Danmark-Norge skulde faa Held til at ydmyge de overmodige Svenske.

Det er sandsynligt, at den unge Adelsmand fra Kurland søger til Danmark for om muligt her at faa Lejlighed til at gengælde noget af det onde, Sverige havde tilføjet hans Fædreland og maaske hans egen Slægt.

Han opnaar hurtigt en smuk militær Karriere: 1661—62 Ritmester for et Frikom. paa Bornholm, 1666 Oberstløjtnant i holstenske Landeværnsregiment, 1676 Oberst og Kommandør, senere Chef for slesvigske natt. Infanteriregiment.

Han deltog i den skaanske Krig, var med i Slaget ved Landskrona, men det var jo ikke til Lands, at Danskerne udmærkede sig. Conrad v. d. Brincken oplevede ikke at se Sveriges Nederlag. Ved Fredsslutningen forhindrede Frankrig, at vi fik Skaane tilbage. Griffenfeldt havde faaet Ret: Vi skulde ikke have vovet os ud i Krig med et Land, som havde Frankrig til Forbundsfælle.

Den 15. Dec. 1677 fik v. d. Brincken Orlov til sine Godser i Jylland og er derefter opført paa en Liste

¹⁾ Dombog 1670, 2. Bind, Fol. 687.

over den danske Armé som Gratialperson, 3: paa Pension og til Disposition.

Foruden Haraldskjær og Faarupgaard ejede han ogsaa den kgl. Pensionærgaard, Vojensgaard, som i Svenskekrigen 1657—60 var blevet ruineret. V. d. Brincken havde faaet Gaarden *1667 og var blevet fritaget for Skatter og Afgifter i 5 Aar mod, at han forpligtede sig til at reparere Bygningerne.

Efter Krigen optog Godsejervirksomheden ham mest. Han boede paa Haraldskjær. Paa Faarupgaard havde han en Forvalter, som hed Anthoni Barchmann. Conrad v. d. Brinckens Karriere vidner om, at han har været en udmærket Officer. Som Landmand var han ogsaa interesseret og dygtig. Han har selv givet en lille Beskrivelse af Faarupgaard. Den findes indklæbet i Markbogen i Matrikelsarkivet og er vistnok ret enestaaende i sin Art. Den siger os i al Fald, at han har haft et grundigt Kendskab til sin Ejendom i Jelling Sogn.

Præsten i Jelling roser ham, fordi han er punktlig med sine Afgifter og rundelig med sit Offer.

Ifølge v. d. Brinckens førnævnte Beskrivelse af Gaarden var Jorderne delt i 12 Indtægter. Deres Beliggenhed er skildret nøje i Forhold til hverandre, men der er ikke anført Marknavne. Formodentlig er de gaaet i Glemme under de skiftende Ejere.

V. d. Brincken ser noget mørkt paa Værdien af de til Faarup hørende Marker og Enge. Han vidste godt, at Matrikuleringen skulde give Rentekammeret et Grundlag for Ligning af Skatterne.

Man skal derfor ikke tage følgende mørke Skildring altfor bogstavelig: »Belangende Rugsæden til Faarupgaard, da er det ombliggende Naboer nochsom beuest [3: bevidst], at di fleste Aaringer bliffuer Rugen for-

derffuedt, som menes aff Søen, och bliffuer saa suang i Tofften som Thag [Tagrør], och moxzen inttet Rug vdi.«

Om Engene staar bl. a.: »Noch et Støcke Eng wedt Siden aff Søen, kaldis Trangtrope. Samme Eng er udi nogen Wel Kielder, saa det er siellen at faae samme Eng aufflet eller i Land førdt.«

En lignende Skildring som af Trangtrope i Faarup giver Markbogen af Trangkier i Jellingengene. Naar man sammenligner dette med Navnet paa det Stykke af Ribervejen, som endnu kaldes »Traangtrap«, er man ikke i Tvivl om, at »trang« her staar i Betydningen »besværlig«, saa at f. Eks. »Traangtrapvejen« betyder den trange, stigende Vej [Trappe bruges ifl. Fejlbergs »Jysk Almuesmaal« i Bet. Stente. I de førnævnte Navne maa være gaaet over til at betegne noget i Terrænet, som er stærkt stigende]. I v. d. Brinckens Beskrivelse læses følgende: »1 liden Eng for Vejel, kaldess Raszkier, som er hel besuerligt at faa aufflet och lang Veye.

Wdi Nøuang Herredt, wed Lag, legger noget Eng, som kaldes Ødde March, hører til Forrupgaard, som er mere end som en stor Miell, och naar det er tør Aaringer, auffles lidet med stor Bekostning och Vmag.« I selve Markbogen læses: »Ved Faarup Hoffuidgrd. findes en stor Søe, som vell siønes at være Fisch vdj. Noch findes 2 de øde Dammer ved Gaarden, findes og der ved 2 Løsthaffuer med Able [c: Abild] og andre smaa Thæer vdj.

Skoffuen til Gaarden kand feede, naar fuld Olden findes 1½ Tal Suin, er: 9 Suin. — — —«

Provst Wedell skriver: »1698 har Obrist von Brinken afhændet et stort Stykke Jord, som kaldes den øde Mark og i Landmaalingen er sat for 70 Læs Hø, derfra til Hvolgaard. Vel er sandt, at samme Jord er

langt belejliger for det sidste Sted end for Faarupgaards Ejere, da det ligger i Langskov Sogn ind til Hvolgaards Mark, en stor Mil og derover fra Faarup. Imidlertid tabtes derved noget, som laa under Hovedgaardens Taxt og endnu er indbegreben under dens Hartkorn, saa at Faarups Ejere, da Gaarden er ucomplet, maa svare de kongelige Skatter ligesaa vel af bemeldte Jord som af det, der endnu ligger til Gaarden, hvilket er dobbelt Tab.«

Aarstallet »1698« maa være forkert, for v. d. Brincken døde allerede 1696 og blev begravet i Skibet Kirke. Hans Hustru Anne Ahlefeldt var blevet begravet samme Sted 1694.

Den ældste af v. d. Brinckens 7 Børn, Godske, fik Haraldskjær. Den yngste, Bendix, fik Faarup, men døde allerede 1703.¹⁾

I Skiftet efter Bendix v. d. Brincken ser man, at der 1704 var en Besætning paa 41 Køer, 40 Stude, 28 Ungnødder og 12 Heste paa Faarup.

En Søster til Bendix, Bertha Magdalene, fik nu Gaarden. Kort Tid efter, vistnok 1709, blev hun gift med Johan Eggert v. der Lühe, der ²/₁₂ 1707 var blevet Prmlt. 1709 blev han slettet i Etaten. Kun et Par Aar havde han Faarup.²⁾ 1711 solgte han den til Justitsraad Axel Bille til Holbækgaard og Ørumgaard. Dermed kom Billeslægten atter til Faarup. Axel Billes fornemste Interesse var hans Godsejervirksomhed. Han førte 1713 lange Stridigheder med Niels Morville til Brantbjerg om den Smule Kirkejord, som laa paa Gaardens Grund, og som i 132 Aar havde fulgt Jelling Kirke som Frijord.

¹⁾ Oplysningerne om v. d. Brincken er dels efter Hirsch: Danske og norske Officerer (Kgl. Bibl.), dels efter Louis Bobe: Familien v. d. Brincken i 7. Bd. af Efterladte Papirer fra den Rewentlowske Familiekreds. —
²⁾ Maa ske er han rejst til sine Fædres Hjemstavn, Tyskland. Navnet Lühe skal Familien have taget efter en lille Biflod til Elben af dette Navn.

1729 solgte han Faarup til Løjtnant Frantz Rantzau. Provst Wedell skriver om ham: »1729 fandt daværende Ejer, Løjtnant Frantz Rantzau, for godt (man ved ikke i hvilken Hensigt) at ville have en Jord, Jelling Kirke tilhørende, som laa under Gaardens Taxt, udskiftet for sig selv, omendskønt han havde den for en ringe Afgift, og ingen bekymrede sig om paa Kirkens Vegne enten at vide, hvor samme Jord laa, ej heller at den skulde uddeles, men han, som meldt, fandt selv derpaa og gjorde Ansøgning derom til Rentekammeret, siden Kongen ejede Kirken. Hans Begjæring blev og straks opfyldt, og en Del af Hovedgaardens bedste Mark ved dens østre Side afdelt at skulle efterdags tilhøre Kirken. Men hverken han eller hans Efterkommere vandt derved; thi først tabte Faarup ved den Lejlighed en Del af sin bedste Skov, som ingen tilforn tænkte paa eller befattede sig med uden Gaardens Ejere alene, og derved har Kirkejorden, som staar for 3 Td. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn og forhen er indbegreben under Gaardens Jordskyld, været nærved i følgende Tider at komme ganske fra Faarup ved Fæste til andre, som har søgt derom, indtil det endeligen ved Auctionen over Jelling Kirke og andet Hr. Majestæts Gods i Aaret 1765 er eengang for alle fastsat, at Faarups Ejere skal beholde den imod aarlig Afgift 5 Rdl. 3 M. 12 Sk. til Kirkens Ejer, samt svare Tiende og alle kongelige Contributioner deraf og desuden ved Forandring af nye Beboere 35 Rigsdaler til Indfæstning. Hermed er Faarup vel nu forvissat om at beholde Jorden, men med langt større Indfæstning end i forrige Tider, og desuden er Kirkeskoven nu rent borte, som Kirkens Ejer alene raader for.«¹⁾

¹⁾ Kirkejorden laa paa begge Sider af Vejen fra Skoven mod Jelling. Husene paa denne Jord kaldes endnu af de ældre »Kirkehusene«. Ca. 1700 ejede Brantbjerg Jelling Kirke. Kort efter Processen mellem Bille og Morville købte Frederik IV den.

Den Frantz Rantzau, der her er Tale om, og som aabenbart ikke har udmærket sig ved Fornuft, er formodentlig den samme, som i Hirsch: »Danske og norske Officerer« opføres som Ejer af Canegaard. Han døde $18\frac{1}{9}$ 1768 i Holstebro som den sidste Mand af sin Linie, hvorfor Vaabnet nedlagdes med ham i Kisten.

1836 havde han solgt Faarup til Rasmus Stæhr, Rugballegaard, som 1745 afhændede den til Hans Hansen Varmark for 1800 Rdl. Varmark solgte den samme Aar til Hans Nicolajsen Goldbech, tjente 1000 Rdl. paa den og tog derefter Ophold i Vejle.

Hans Goldbech solgte det lille jordløse Hus, Bilidt, som laa paa Faarupgaards Grund, samt et Stykke af Hovedgaardens Mark og Skov (10 Skp.) til Birke-dommeren for Skovgaard Birk, Laurids Thistrup, som derefter gjorde et lille Lyststed af den nye Ejendom, som han kaldte Skovdallund.

Skovdal Mølle havde siden Anders Madsens Tid hørt til Faarup, men ogsaa den solgte Hans Goldbech.

1754 købte Laurids Thistrup den beklippede gamle Herregaard. Ogsaa han solgte et Stykke fra, nemlig Engen ved Vejle, Roskjær, der kunde give 10 til 12 Læs Hø. — Tid efter anden var der paa Gaardens Grund opført adskillige Afbyggersteder, saasom Faaruphuus, Baggesholm og Moselund. De havde faaet anselig Jord tillagt. Fæsterne skulde yde Landgilde og Hov til Hovedgaarden. Thistrup satte to nye Afbyggersteder.

1754 købte han Refstrup, men døde allerede 1757, hvorefter Madam Thistrup solgte Faarup til Laurids Gydesen, forhen Ridefoged paa Engelsholm.

»Extraordinaires Avertissement« 1757 No. 30 lyder saaledes: Tirsdagen den 10. May bliver ved offentlig Auction paa Refstrup ved Weile bortsolgt en gl. Herregaard og Sædegaard navnl. Faarup beliggende i Tørrild

Herret, Coldinghuus Amt, Jellinge Sogn, skattes af 9 Tdr. Hartkorn 6 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. Skovskyld 3 Skp. 1 Fdkr. 2 Alb. Til Gaarden kan saaes aarlig 24 à 26 Tdr. Giøderug. Byg 4 til 6 Tdr., Havre 70 til 80 Tdr. og Boghvede 10 Tdr., avles 100 Læs got Høe. Til Gaarden en god Ege- og Bøgeskov; til Gaarden er ogsaa god Fiskerie i en god Søe tæt ved Gaarden af adskillige Slags Fisk. Ved Gaardens Eng græsses og fores 60 Stkr. Fæe Høveder og 100 Stkr. Faar; til samme Gaard ligger paa Gaardens Mark en Mølle, skattes af Mølle- og Jordskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdkr., som svares aarlig Landgilde 30 Rdl. 4 Mk. Nok findes paa Gaardens Mark 5 Afbyggere, som skattes af 8 Td. 7 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. og svarer aarlig Landgilde 36 Rdl. 4 Mk. foruden endeel Hoverie. — — — Ejeren Mad. Thistrup paa Refstrup.

Provst Wedell skriver: »Hvad Gaardens Bygning angaar, da har den faaet stor Forandring i Birke-dommer Thistrups og Laurids Gydesens Tider, hvilke har ganske ombygget og flyttet selve Gaarden, undtagen den store grundmurede Lade, som endnu staar og er det eneste, som er tilovers af de gamle Bygninger. Tilforn laa Gaarden søndenfor Laden, længere ned mod Søen og var da et grundmuret Hus paa Borgegaarden med Aarstal 1600, men samme blev tilligemed de andre Huse, undtagen den forommeldte gamle Lade, i benævnte Ejeres Tid afbrudte og af ny igjen opført nordenfor Laden. Hverken Borge- eller Ladegaarden er saa stor og vidtløftig nu som før, men net og ørdentlig indrettet, og alt i god Stand.«

Laurids Gydesen fuldførte altsaa Faarupgaards Ombytning. Desuden satte han Møllen i god Stand. Han døde 1765. Aaret efter ægtede Enken Møns^r Anders Andersen.

Omtrent 1786 købte Hans Marcussen Ammitzbøll

Faarup. Slægten Ammitzbøll var og er endnu meget udbredt. Hr. I. Ammitzbøll formoder i sine Meddelelser om Slægten, at Navnet stammer fra Byen af samme Navn i Ødsted Sogn og giver følgende Oplysninger om Hans Marcussen: f. paa Rask 8. Okt. 1761, d. i Vejle 4. Apr. 1831. Solgte Faarupgaard 1803 til H. Clausen af Stapelgaard. Ejede derefter Sophienlund i Hover Sogn, var 1806—10 Medejær af Tirsbæk.

Gift 1) Jelling 19. Okt. 1787 med Marie Nellemann, f. 66, d. Faarupgd. beg. 6. Aug. 88. (F. Mogens N. til Leerbæk, M. Ane Medea Balslev). Gift 2) Cathrine Dorthea Høstmarck, f. 25. April 68, d. Kbh. 8. April 1847. 2 Sønner, 3 Døtre.

Hans Clausen havde oprindelig været Forpagter af Avnbølgaard, Ullerup i Sundeved. 1798 købte han Refstrup, 1803 var han altsaa Ejer (eller Forpagter) af Stapelgaard i Rødding Sogn ved Skive.

Allerede 1805 døde han og blev begravet paa Jelling Kirkegaard, og hans Enke, Anna Petersen, født i Flensborg 1768, havde derefter Gaarden i 2 Aar.

Den samtidige Ejer af Rugballegaard var en ung Mand ved Navn Johannes Andreas Kirstein. Han var født København 1781, hvor hans Fader, Ertmann Kirstein, dengang var Købmand. Slægten var tysk, Johannes og de andre Børn blev døbt i den tyske Kirke i Kbh. Ca. 1795 købte Ertmann en stor Gaard i Sandved ved Kappel, og 1800 købte han Rugballegaard til Johannes. Formodentlig har han arvet Faderens Forretningsblod. Anna Clausen paa Faarup var et godt Parti. 11. Juli 1807 ægtede Kirstein Madame Anna Clausen. Deres Alder var henholdsvis 25 og 39 Aar. — 1820 døde Anna Clausen.

Kirstein var egentlig mere paa Alder med sin Steddatter, Juliane Lucie Clausen, og han søgte — efter

hvad der fortælles — om Tilladelse til at ægte hende. Men det nægtedes.

En Dag kørte den tro Tjenestekarl, Lars Jensen, Kirstein og hans Steddatter til Kolding. Nogle Maaneder efter hentede han dem igen. De havde været »oppe i det tyske«, sagde man. Kort efter tog de et lille Plejebarn til sig, Johanne Kirstein, født den 27. September 1825.

Over Kirstein og Lucie Clausen rejstes en Mindesten, som nu staar udenfor Jelling Kirkedør. Paa Stenen staar:

Under dette Minde hviler Støvet af Johannes Andreas Kirschstein, født den 29. August 1781, død den 14. Januar 1856, og

Juliane Lucie Clausen, født den 14. October 1786, død den 22. Juli 1850. Fred være med eders Aand, velsignet være eders Minde.

Da Lucie Clausen var død, tog Kirstein den 25-aarige Johanne ved Haanden. Og da de havde staaet lidt ved det afsjælede Legeme, sagde han: »Ja, hun var din Moder, og jeg er din Fader!«

Kirstein var nøjsom og paapassende. Han kørte til Vejle i Kassevogn. Selv i stærk Vinterkulde havde han kun et Dækken om Benene, Fødderne stak i et Par Sivsko. Luksus som Fodpose brugte han ikke. — »Vis mig din Kniv, Dreng!« sagde han ofte til Tjenestedrengen. Han forlangte, at Drengen altid skulde have dette nødvendige Redskab hos sig. — »Bring mig Stumperne!« sagde han til sine Tjenestefolk eller Fæstere, naar et af Arbejdsredskaberne var gaaet i Stykker. — Kirstein er den af Faarups Ejere, som har haft Gaarden længst.

Under Trearskrigen blev han anset for at være tysksindet. En Dag skulde Lars Jensen levere en Hest

i Kolding, men undervejs hørte han, at Slaverne i Rendsborg var lukket ud og kom hærgende og brændende op gennem Jylland. Han sprængte derfor tilbage til Faarup. Kirstein var i Vejle; men de skrækslagne Damer beordrede øjeblikkelig Lars Jensen ud efter ham. Og den tro Svend red, saa Skummet drev af Hesten.

I Vejle havde man ogsaa hørt Rygtet, og de gode Borgere var draget ud for at møde Fjenden, udrustet med mange mærkelige Vaaben. Da de havde faaet at vide, at Rygtet var grundløst, var de vendt hjem, vel nok lettede, men dog stadig ophidsede. Hvem var Rygtesmeden? Tyrving havde lugtet Blod og vilde nu se Blod.

Fra Gæstestuen i Værtshuset blev Kirstein opmærksom paa et Opløb paa Torvet. Centrum var en Rytter, der med fordrejet Ansigt raabte og skreg op om »Røvere, der kom sydfra«. Hesten rystede over hele Kroppen, og Skumklatterne fløj om den. I Begyndelsen kunde Kirstein hverken kende sin Karl eller sin Hest; men endelig gik det op for ham, at det var Lars Jensen.

Men Borgerne var rasende over atter at høre dette Vrøvl om Slaverne. Her var Rygtesmedene: Den tyske Herremand og hans Karl. Og de gik løs paa dem. — Heldigvis kom Herren til Tirsbæk i det samme. Han fik Gemytterne dæmpet. Kirstein fik Lov at komme hjem; men den uskyldige Lars Jensen maatte blive til næste Dag, til det var godtgjort, at han ikke var Rygtets Ophavsmand.

En Søn af Hans Clausen, Matthias, var ligesom Juliane Lucie blevet ved at gaa paa Faarup. Han kaldtes Forvalter. Da han i 40-Aars Alderen vilde indgaa Ægteskab, fik han et lille Stykke Jord ved

Sydøstsiden af Søen i afgiftsfrit, livsvarigt Fæste. Her boede han i ca. 40 Aar som en fattig Mand. Daglig kunde han se over Søen til sin Faders gamle Gaard: »Jo, Lykken kan omskiftes — —«. Hans Søn, den gamle Skrædder Clausen paa Jennum Mark, lever endnu og taler ofte om sin Farfar, der var Herremand paa Faarup.

Han er opnævnet efter Kirstein, hedder Johannes Andreas, og arvede derfor 200 Rigsdaler efter ham. Hans Søsken fik hver 100 Rgdl.

Johanne Kirstein arvede Faarup. Inden Kirsteins Død havde hun indgaaet Ægteskab med Bernardus Melskens, en Hollænder fra Provinsen Nordbrabant, der havde kørt med Kobbervarer fra Haraldskjær Kobberfabrik.

Melskens var Katolik og hørte til den katolske Menighed i Fredericia. 1878 solgte han Faarup til Grosrerer Tidemand fra Holbæk²⁾, hvis Svigersøn, P. Pedersen, havde den til 1889, da Adam P. Estrup, en Søn af den kendte Højrepolitiker, fik den. Hans Hustru, Ellen Skeel, var Datter af Kammerherre Skeel paa Birkelse. Hun døde paa Faarup 1893 af Tæring. Estrup kunde derefter ikke tænke sig at blive paa Gaarden og solgte den 1900 til Sagfører O. P. Buch, Vejle. 1911 solgte Fru Buch den til Gaardejer Justesen fra Lolland³⁾. Men han havde den kun et halvt Aars Tid, hvorefter Vejle Amts Udstykningsforening købte den.

Ca. 80 Tdr. Land blev ved Hovedbygningen, medens Resten udstykkedes til Husmandslodder.

P. Chr. Kæmpegaard⁴⁾ var fra 1912—17 Hovedgaardens Ejer og oprettede et Optagelseshjem for aandssvage.

¹⁾ B. og J. Melskens ligger begravet paa vestre katolske Kirkegaard i København. — ²⁾ Tidemand bekostede Opførelsen af en ny Hovedbygning med Spir. — ³⁾ Baade Buch og Justesen kom ulykkeligt af Dage. — ⁴⁾ Nu Amtsfuldægtig i Skanderborg.

St. Hansaften 1914 blev man trindt om fra opmærksom paa et vældigt Blus ved Faarup Sø. Det var Faarupgaard, der brændte. Branden var paasat. En af de aandssvage havde lavet det mægtige St. Hansbaal.

Hovedbygningen med det smukke Spir og den gamle Lade brændte.

1917 solgte Kæmpegaard, som havde restaureret og genopført Bygningerne, Gaarden til Københavns Kommune, som benytter den dels til Afvænningshjem for Drankere, dels til Reconvalecenthjem for Patienter fra Kommnehospitalerne i København. Hjemmets nuværende Forstander er P. Johansen.

— — — Men spredt paa den gamle Herregaards Mark ligger ca. 20 velholdte og smukke smaa Hjem. Landsbyen Faarup er genopstaaet.
